

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

**ההתנגדות החרדית
לישיבות תיכוניות חרדיות**

יעקב לופו

ירושלים, אפריל 2007

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

Haredi Opposition to Haredi High-School Yeshivas

Yaacov Lupu

עורכת אחראית: שונמית קרין

עריכות לשון: ליאורה הרציג

הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 4/25 Publication No.

ISSN 0792-6251

© 2007 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ

רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל: 02-5666243 פקס: 02-5666252

office@fips.org.il

www.fips.org.il

על המחבר

ד"ר יעקב לופו שימש חוקר במכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות וכתב עבור המכון כמה עבודות מחקר. השלים עבודת דוקטור באוניברסיטת סורבון בפריז על השפעת החרדים הליטאים על יהדות מרוקו. ספרו **ש"ס דליטא** ראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד. עוסק כיום בחקר שיקום עולם הישיבות ולימוד התורה בצרפת מיד לאחר מלחמת העולם השנייה.

על המחקר

במסגרת תכנית המחקרים של מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, התחקה ד"ר יעקב לופו אחר שורשי המאבק המתנהל בחברה החרדית נגד הנהגת לימודי חול כלליים בישיבות תיכוניות חרדיות. בעוד שלגבי מכללות ומסגרות הכשרה מקצועית שמעניקות השכלה כזאת קיימת הסכמה שבשתיקה, הרי כנגד קומץ הישיבות שמצדדות בה מתנהלת מלחמת קרמה. מדובר בישיבות שהוקמו בעשורים האחרונים והן באות לענות על הדרישה הגוברת להכשרת אברכים לפרנסה באמצעות שילוב השכלה כללית עם לימודי קודש. המאבק מלווה בטיעונים אידאולוגיים, המציגים את לימודי החול בשלב זה של החיים כאסורים מדאורייתא. המנהיגות החרדית מעדיפה להציג את פריצת הגדר הזו כתופעה חדשה, שהולדתה במדינת ישראל, ודינה להימחות. מחקרו של ד"ר לופו מעניק למחלוקת פרספקטיבה היסטורית ומראה כי התופעה מלווה את החברה החרדית עוד מתקופת "תור הזהב" של הישיבות במזרח אירופה, קודם להקמתה של מדינת ישראל, וכי שילובם של לימודים כלליים בישיבה נתפס כבר בעבר כלגיטימי בעיני כמה מגדולי התורה המיוחסים בחברה החרדית.

על המכון

בשנים האחרונות גוברת בישראל המודעות לחשיבותו של מחקר המכוון לסוגיות של מדיניות. ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר יזם את ייסודו של מכון שיתרכז בסוגיות מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות ואת ההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; יהודים וערבים בישראל; ישראל ושכנותיה הערביות; חברה, מרחב וממשל בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר **סטיבן ה' פלורסהיימר** (י"ר), עו"ד י' **עמיהוד בן-פורת** (סגן י"ר), מר **דוד ברודט**, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר, ומר **הירש גודמן**, עמית-מחקר בכיר במרכז יפה ללימודים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב.

פרסומים בנושא יחסי דת חברה ומדינה

- שלמה חסון, המאבק על צביונה התרבותי של ירושלים, 1996
- אליעזר דון-יחיא, הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל, 1996
- שלמה חסון ועמירם גונן, המתח התרבותי בין יהודים בירושלים, 1997
- בנימין נויברגר, דת ודמוקרטיה בישראל, 1997
- יוסף שלהב, מינהל וממשל בעיר חרדית, 1997
- ורדה שיפר, מערכת החינוך החרדי בישראל: תקצוב, פיקוח ובקרה, 1998
- שמעון שטרית, בין שלוש רשויות: מאזן זכויות האזרח בענייני דת בישראל, 1999
- שלמה חסון, חרדים וחילונים בירושלים בעתיד – תסריטים ואסטרטגיות, 1999
- שחר אילן, דחיית הגיוס של בחורי ישיבות – הצעת מדיניות, 1999
- אמנון דה-הרטוך, תמיכת המדינה במוסדות ציבור – חקיקה מול מציאות, 1999
- עמירם גונן, מהישיבה למעגל העבודה – הניסיון האמריקני ולקחים לישראל, 2001
- שלמה חסון, המאבק על ההגמוניה בירושלים: חילונים וחרדים בפוליטיקה העירונית, 2001
- לורה זרמבסקי, השסע הדתי-חילוני בעיני מנהיגים ומעצבי דעת קהל בישראל, 2002
- שלמה חסון, יחסי דת חברה ומדינה – תסריטים לישראל, 2002
- נרי הורוביץ, 'יהודים העיירה בוערת' – יהדות התורה בין בחירות 1999 לבחירות 2001, 2002
- יוחאי חקק, מאוהלה של תורה למאהל טירונים: מפגש בין מודלים תרבותיים, 2003
- יעקב לופו, מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים, 2003
- יוחאי חקק, בין קודש לתכל'ס: גברים חרדיים לומדים מקצוע, 2004
- יעקב לופו, האם תחזיר ש"ס עטרה ליושנה?, 2004
- יוחאי חקק, רוחניות מול גשמיות בישיבות הליטאיות, 2005
- זאב דרורי, בין אמונה לצבא: גודד הנח"ל החרדי, סיכונים וסיכויים, 2005
- אהבה (לורה) זרמבסקי, היבטים של המתח הדתי-חילוני בישראל, 2005
- עמירם גונן, בין לימוד תורה לפרנסה: חברת לומדים ומתפרנסים בלונדון, 2005
- בצלאל כהן, מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבפנים, 2005
- יעקב לופו, ההתנגדות החרדית לישיבות תיכוניות חרדיות, 2007

תוכן העניינים

7		מבוא
11	1	תחילת חדירתם של לימודי חול לשיבות החרדיות
11		עלייתן של השיבות החרדיות נוסח וולוז'ין
12		צמיחתו של חינוך ישיבתי המשלב לימודי חול
15	2	ישיבות תיכוניות חרדיות באירופה ובארצות הברית
15		ישיבת אייזנשטדט
16		ישיבת קלם
17		ישיבות שווינציאן ולידא
19		ישיבת אודסה
19		ישיבת ורשה
20		ישיבות בניו-יורק
21	3	המתח בין הישיבות לתנועה הציונית ולמודרנה
25	4	ישיבות תיכוניות חרדיות בישראל
25		ישיבת "היישוב החדש" בתל אביב
26		ישיבת נהורא במבוא חורון
27		ישיבת "מערבא" בחשמונאים
28		ישיבת "נהרדעא" ביד בנימין
30	5	מערכת החינוך החרדי בישראל ולימודי חול
30		מבנה מערכת החינוך היסודי והעל-יסודי החרדי
31		רשתות החינוך החרדי
32		תכנית הליבה במוסדות החינוך החרדיים – בזכות הקו השמרני
35		בית הספר היסודי "אהבת ישראל" בירושלים
36		מוסדות חינוך לבנות חרדיות
39	6	התנגדות אידאולוגית ומציאת פתרונות מעשיים
39		הגיל הקובע
42		פתרונות שבדיעבד
48		סיכום ומסקנות
51		מקורות

מבוא

ישיבת "היישוב החדש" שנוסדה בשנת 1938 בתל אביב על-ידי הרב משה אביגדור עמיאל הייתה הישיבה החרדית הראשונה בארץ ישראל ששילבה לימודים כלליים בלימודי קודש. היא הייתה יחידה במינה כ-50 שנים. מדי פעם זכתה להוקעה בתקשורת החרדית, אך בשגרת הימים והשנים, בצד ההתנגדות האידאולוגית החריפה, פיתחו כלפיה יחס של סובלנות מעשית. אי-שם, בלבה של תל אביב הישראלית, רוחשת חיים ישיבה חרדית אשר העמידה במשך עשרות שנים בוגרים רבים מקרב המגזר החרדי עם תעודות בגרות. ישיבה זו שימשה בעיקר פתרון לשכבה של "בעלי בתים" שרצו שילדיהם יקבעו עתים לתורה – יעבדו וילמדו לפני העבודה או אחריה. מן הסתם מדובר בעיקר במשפחות היותר מבוססות במגזר החרדי, ובמובן הזה מעמדן החברתי-כלכלי מסייע לישיבה להמשיך ולהתקיים. על רקע זה, ניתן להבין את "הסובלנות המעשית" שאפיינה את התנהגות המנהיגים החרדים לאורך כל השנים כלפי הישיבה. בשנים האחרונות, בגלל הביקוש הגובר בחברה החרדית, קמו במגזר החרדי מוסדות חדשים, המשלבים לימודי קודש ולימודי חול. עם הופעתם, גברו ההתקפות הישירות והאידאולוגיות נגד הישיבות התיכוניות החרדיות המשלבות גם לימודי חול.

ביום שישי י"ז בכסלו תשס"ד (12.12.2003) הופיעה בעיתון **יתד נאמן** כותרת גדולה: "קריאה לעמידה נחרצת מול פורצי גדר המנהלים רישום למוסדות במתכונת ישיבות תיכוניות חרדיות". העיתון מציין שבעקבות פעילות המוסדות הללו והניסיונות המחודשים להרחיב את הפרצה, הזדעקו ראשי ישיבות ומרביצי תורה ובראשם מרן הגר"ש אלישיב שליט"א והתגייסו לעמוד על המשמר. ידוע שבשיכון בבלי בתל אביב בוצע "סיכול ממוקד" של יזמה כזו; כנגד הרב דוד נדב הופעלה מרות רבנית כבדה, והוא נאלץ לגנוז את רעיון הקמתו של המוסד. בחינוך העצמאי פרץ ויכוח בין ההנהלה המתונה של בית הספר "יסודי תורה" בתל אביב שתמך ביזמה, לבין ההנהגה הארצית שהתנגדה לה, והרב נדב נסוג מכוונתו. סמוך לאותה תקופה נודע על כוונה לפתוח מוסד דומה

בבנייני המוסד "יד בנימין". בראש המוסד עמד הרב רפאל פרנק, שפעל לגייס תלמידים מבתי הספר החרדיים ברחבי הארץ. גם כנגדו הופעלה סמכות רבנית, והרב אלישיב ושורה של רבנים הורו לו במכתב שפורסם ב**יתד נאמן** (13.8.2003) להפסיק מיד את היזמה. אמירתם הייתה נחרצת: "ובכל מקרה ומקרה בו נפרצה פרצה יצאו גדולי ישראל בחרב ובחנית כנגד הפרצה [...] והמשנים והמקלקלים בסדר הישיבות הקדושות ידם על התחתונה ועתידים ליתן את הדין". הרב פרנק לא נכנע, והמוסד הוקם.

במסע נגד רישום תלמידים חרדים לישיבות התיכוניות החרדיות מציין **יתד נאמן** כי פרצה זו נפתחה בשעתה על-ידי המוסד "היישוב החדש" בתל אביב, ובעקבותיו צעדו מוסדות כמו "מערבא", "נהורא", "לב דניאל" ו"נהרדעא". העיתון מציג במאמרו זה את התופעה כדבר חדש ומנסה לשוות לה גוון מקומי ועכשווי שסוטה מהקו השליט.

הצגת העובדות ברוח זו מתעלמת מן המאבק שמלווה למעשה את החברה החרדית כ-150 שנים מאז התגבשותה במתכונתה הנוכחית. מבחינה היסטורית, פרצה זו נפתחה שנים רבות לפני הקמתה של ישיבת "היישוב החדש" בשנת 1938 בתל אביב. הניסיונות לשלב לימודי חול עם לימודי קודש החלו עוד באמצע המאה ה-19 בלב לבה של היהדות החרדית ומתוכה (ראו להלן הרקע ההיסטורי). המאבק להקמת ישיבות תיכוניות חרדיות נבע אפוא מתוך תוכה של החברה החרדית ונישא על-ידי טובי בניה כמו הרב שמחה-זיסל (ברוידא) זיו, שכונה "הסבא מקלם", "גדול" ותלמיד מובהק של רבי ישראל סלנטר מייסד תנועת המוסר.

קו ההסברה שנוקט העיתון **יתד נאמן** גם היום הוא שהישיבות התיכוניות החרדיות אינן מוסדות תורניים וכי הצגתן ככאלה היא הולכת שולל המעוותת את האמת ההיסטורית וכך נאמר בעיתון:

יצוין כי חלק מהמוסדות מכנים את עצמם במפורש בתואר "ישיבה תיכונית חרדית" ואחרים מציגים עצמם בדרכים שונות כמוסד בעל אופי תורני וחרדי, הנושא רקע ישיבתי, כשדבר זה מהווה מכשול חמור, וכפי שכתב בשעתו רבנו הגדול מרן ראש הישיבה זצ"ל, כי יש לדאוג שכל זמנו של התלמיד יהיה מנוצל אך ורק ללימוד תורה"ק ואסור לתת לתלמיד שום אפשרות ללמוד לימודי חול. וכל שכן אסור לייסד ישיבה או מוסד תורני עם שם אחר בו שינוי בסדרי הלימודים המקובלים לנו מרבתינו זצוק"ל (**יתד נאמן**, 12.12.2003).

פרסומים ברוח זו, המתנגדים לעצם קריאת המוסד החינוכי בשם "ישיבה", אינם חדשים. גיליון 709 מ"א בסיון תרצ"ח (1938) של ביטאון ועד הישיבות "דאס ווארט", גיליון שיצא

לאור בוויילנה תחת הכותרת "הסכנה החדשה", תוקף את ישיבת "היישוב החדש" בתל אביב ושואל מדוע לקרוא למוסד הזה "ישיבה"? (ברויאר, עמ' 72).¹

בכתבה המצוינת לעיל, יתד נאמן מצטט את הרב שך שקבע שכל זמנו של התלמיד יהיה מנוצל אך ורק ללימוד תורה ושאיסור לתת לו שום אפשרות ללמוד לימודי חול. אלא שהעיתון יתד נאמן אינו מציין את העובדה שהרב שך לא ראה פסול בכך היות ושימש הוא עצמו (ראש מתיבתא) בישיבת "היישוב החדש" סמוך להגעתו לארץ ישראל בראשית שנות ה-40. מוסד זה נחשב לגיטימי בעיני חלק מהרבנים החשובים, ולא ייפלא אפוא שהרב שך עסק בו בהוראה. הסיפור אומר שיום אחד, כשביקר הרב שך בירושלים אצל הרב ולוולה מבריסק, אמר לו הרב מבריסק: "אני מתפלא עליך. מה אתה עושה בישיבה החדש'?" באותו יום החליט הרב שך לעזוב את הישיבה.²

עובדות אלו מצביעות על קיומו של ויכוח לגיטימי בתוך החברה החרדית בסוגיה אם מותר או אסור לשלב לימודי חול עם לימודי קודש, ועובדה זו מערערת במקצת את הטענה שמדובר בסטייה ובסכנה כפי שמצא לנכון להציג יתד נאמן. העיתון בחר לא להציג את הסוגיה במלואה. מכיוון שבתוך החברה החרדית גבר הקו הקיצוני האוסר על לימודי חול בצד לימודי הקודש, נוח למנהיגות הנוכחית (כפי שהיה נוח למנהיגות בתקופת ה"יישוב") להציג עמדה זו כעמדה הנורמטיבית; כל מי שאינו מזדהה אתה נחשב לסוטה מן הדרך ולפורץ גדר, ועל כן אינו לגיטימי. הצגה זו רחוקה מהאמת, מכיוון שהסוגיה כלל לא עמדה במבחן הלגיטימציה מבחינה הלכתית, אלא היא תוצאה של עמדה אידאולוגית שנתגבשה כנגד ההשכלה, כנגד התנועה הציונית ומוסדותיה הלאומיים בתקופת היישוב, ובימינו – כנגד מדינת ישראל וכל מה שהיא מייצגת. הרב שך, מנהיג החברה החרדית בדורות האחרונים, קבע את עמדתו (עמדת "דעת תורה") והנחה את כל מערכות החינוך בחברה החרדית לנהוג בהתאם:

ממה שידוע לי מרבתי ומתוך הניסיון עצמי, יודע אני כי הרבה נשתנה אופן ההשפעה והפעולות שהיו צריכים לעשות בזמנים הקודמים, ממה שצריכים לעשות כעת בזמננו. לדעתי העיקר שבעיקרים בזמננו מה שאפשר לעשות הוא מה שנוגע לחינוך. הן בייסוד בתי ספר חרדיים ובייסוד ישיבות קטנות וישיבות גדולות בלא שום תערובת זר, כי בהכרח כשיש תערובת מחוכמות חיצוניות משתנה ההשקפה האמיתית ויוצרת זיוף בדעת תורה מישראל, כי כשיש האלף נכנסים לחדר ואחד היוצא בסוף להוראה שלם בתורתו, אבל אם האחד היוצא להוראה לא יהיה שלם וחזק, הפסדנו הכול. ולכן מה רבה העבודה בשביל אלו השרידים צעירנו אשר

¹ באותם הימים עמד בראש הישיבה ר' ראובן טרופ, תלמיד חכם וכן ישיבה מובהק, בנו של ר' נפתלי טרופ, ראש ישיבת ראדין מייסודו של ר' ישראל מאיר הכהן בעל ה"חפץ חיים".

² הורוביץ משה (1989). הרב שך שהמפתח נמצא בידו, ירושלים: כתר, עמ' 58.

ממשיכים ללמוד בישיבות הקטנות והגדולות שלא שלטו בהן דעות עקומות והשקפות כוזבות, והם השומרים על גחלת התורה שלא תכבה ח"ו.³

מדוע ספגה דווקא הישיבה התיכונית החרדית כמסגרת חינוכית את מלוא עצמת ההתנגדות, ומדוע התגייסו במגזר החרדי לסכל כל ניסיון להעמיד ישיבות כאלו בעת החדשה? מדוע עמדתם של המתנגדים ללימודי חול בגילאי החינוך העל-יסודי היא כה נחרצת?

לפני שאנסה לתת מענה לשאלות אלה, אקדים תחילה סקירה היסטורית קצרה על הניסיונות השונים בחברה החרדית להקים מתוכה ובצדה ישיבות תיכוניות חרדיות.

---

³ שך א"מ מכתבים ומאמרים תשמ"ח-תשנ"ח כרכים א-ו. בני ברק. מכתב מיום ו' באייר תשל"ו (כרך ד).

1 תחילת חדירתם של לימודי חול לשיבות החרדיות

עד ראשית המאה ה-19 חלה ירידה במעמד השיבות ובמעמד של לומדי התורה. ירידה זו התרחשה בשני שלבים. תחילה חלה נסיגה במעמד של לומדי התורה עקב תפיסות יסוד עקרוניות המתגלמות בחסידות והמדגישות שלימוד תורה בלא כוונה קדושה, דבקות ומחשבה טהורה אינו מצווה כלל.⁴ לאחר מכן התחולל סחף בחברה החרדית עקב התפשטות תנועת ההשכלה בקרב הקהילות היהודיות וחדירתן של אידאולוגיות אחרות גם אל מעוזהיהם של לומדי התורה.

עלייתן של השיבות החרדיות נוסח וולוז'ין

השינוי במעמדן של השיבות חל בראשית המאה ה-19 כאשר רבי חיים מוולוז'ין (-1821) בנה ופיתח דפוס חדש של ישיבות. ישיבת "עץ חיים" שהוקמה בשנת 1802, שימשה אב-טיפוס לכל הישיבות שקמו אחריה. העקרונות שעליהם התבסס דגם זה של ישיבות, הן דומיננטיות עד ימינו הם אלה:

א. הישיבה מתבססת על הערכים העליונים של החברה היהודית המסורתית ונתפסת כביטוי לגיטימי יחיד של ערכים אלו.

ב. הישיבה מעמידה את לימוד "תורה לשמה" כערך דתי עליון הן מבחינה עיונית והן מבחינה מעשית.

---

⁴ אטקס עמנואל (תשכ"ז). "מפעלו ההיסטורי של רבי חיים מוולוז'ין", עבודה לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ג. הישיבה אינה מייחסת משקל ערכי לכל לימוד או עיסוק המתחרים בלימוד תורה. לפיכך ראשי הישיבה מתנגדים בכל תוקף להחדרת לימודי חול לתכנית הלימודים.

ד. התפיסה העקרונית של הישיבה היא כי יש ערך מוחלט לכל חלקי התורה שבע"פ ובכתב, ולפיכך אין מקום לתכנית לימודים המבוססת על ברירה מסוימת של חומר הלימוד.

ה. הישיבה אינה תלויה עוד בקהילה היהודית שבה היא ממוקמת במקרה, אלא היא נשענת על תמיכה ציבורית רחבה ואנונימית. הישיבה פונה לכלל הציבור היהודי ומקבלת תלמידים מכל מקום.

ו. שיטת הלימוד מתרחקת מן הפלפול. היא פועלת "דרך ההיגיון". דרך זו, הידועה כ"שיטת הרב חיים מבריסק", מעמידה אתגר אינטלקטואלי מקיף של הפשטה גבוהה וחשיבה דייקנית.

ז. הישיבה מעצבת טיפוס חדש של בחור ישיבה – אדם בעל תודעת ערך עצמי ובעל דימוי גבוה.

מטרתה של הישיבה נוסח וולוז'ין היא "גידולו של איש תורה". הישיבה אינה מכשירה רבנים ומורי הוראה ואינה עוסקת בהכשרת תלמידים לחיי מעשה (כלכלה, חיי חברה, מדע, מנהיגות פוליטית ועוד). הלימוד עצמו הוא המטרה. הישיבה מרחיקה את התלמידים מהשפעת הסביבה, וכתוצאה מכך הם אינם נתבעים להתפשר עם המציאות. תפיסה זו היא שעיצבה מחדש את מעמד המנהיגות החברתית ודחקה את מעמדם של "בעלי הבית" בחברה החרדית.⁵ בארץ ישראל נתפס סוג זה של ישיבות ליטאיות כ"דפוס אידיאלי" (ideal type) של מוסד חינוכי ישיבתי.

צמיחתו של חינוך ישיבתי המשלב לימודי חול

אולם באותה תקופה עצמה שבה ישיבת וולוז'ין בליטא סוללת את דרכן של הישיבות, נעשים ניסיונות אחרים באירופה לגוון, לחדש ולהתמודד עם תוכני התרבות המודרניים.

⁵ בר לב מרדכי (תשל"ז). "בוגרי הישיבות התיכוניות בארץ ישראל בין מסורת לקודש", עבודה לתואר דוקטור, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 28-31; שטמפפר שאול (תשנ"ה). **הישיבה הליטאית בהתהוותה**, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר.

ניסיונות אלו נעשו גם בארצות הברית לפני מלחמת העולם השנייה, ומאוחר יותר גם בארץ ישראל.

החינוך הישיבתי באירופה התגבש בהתאמה לרוח הזמן. פעילותם החברתית והחינוכית של חוגי המשכילים והרפורמים היהודים בגרמניה במחצית הראשונה של המאה ה-19 עוררה תגובה ותזוזה בקהילה היהודית. במקום חוסר האונים וההסתגרות הרוחנית של העילית האורתודוקסית (או הנאו-אורתודוקסית), נעשה ניסיון עיוני ומעשי של שילוב בין ערכי החברה היהודית המסורתית לבין התכנים של התרבות המודרנית. מחולליו של ניסיון זה היו הרבנים שמשון רפאל הירש (1808-1888), עזריאל הילדסהיימר (1820-1899) ויצחק-דב הלוי במברגר (1807-1878). רבי רפאל שמשון הירש היה מנהיגה של הקהילה הנאו-אורתודוקסית בגרמניה, כיהן כרב של כמה קהילות ופעל רבות למתן אמנציפציה ליהודי גרמניה. באוניברסיטת בון למד שפות קלאסיות, היסטוריה ופילוסופיה ודגל בקיום מצוות קפדני בצד השכלה כללית והשתלבות חברתית. בבתי הספר שהקים למדו את מקצועות הקודש ובצדם מתמטיקה ומדעים. שיטת חינוך חדשה זו זכתה להיקרא "תורה עם דרך ארץ" ויושמה בבית הספר התיכון הראלי בפרנקפורט. בגישתו החינוכית ביקש רבי שמשון להגביר את השתלבותם של היהודים בחברה הכללית בד-בבד עם שמירה קפדנית על קיום המצוות.

עוד ביטוי של ההשתלבות בחברה הכללית הוא משנתו של הרב הילדסהיימר – "בכל דרכיך דעהו" – שתורגמה לשפת המעשה בבית המדרש לרבנים בברלין. גישה זו אינה נוטה לפתור את בעיית המפגש בין האמונה הדתית לבין התרבות הכללית על-ידי הפרדה ערכית בין שני התחומים. יש לגיטימציה לצירוף תורה עם דרך ארץ רק כשני רכיבים העומדים ברשות עצמם. הרב הילדסהיימר אף הדגיש כי בצירוף זה, לימוד התורה הוא הרכיב העיקרי ולימוד המדעים הוא הרכיב המשני.

השלישי בקבוצת המנהיגים האורתודוקסים היה הרב יצחק-דב הלוי במברגר, שגישתו להשתלבות יצגה את התפיסה היותר מסורתית של רבני גרמניה. במברגר אמנם מסתגל בדיעבד אל צורכי הזמן החדש ואף מסכים עם הססמה "תורה עם דרך ארץ", אך הסכמתו מסויגת ומותנית. הרב במברגר טען שאין תועלת בהרחבת ההשכלה הכללית מעבר לרמת בית הספר היסודי. בהשוואה להירש ולהילדסהיימר, גישתו של הרב במברגר מגבילה מאוד את המושג "תורה עם דרך ארץ" והיא הקרובה יותר למה שמתרחש כיום בחינוך החרדי לבנים, שבו ההשכלה הכללית אכן מוגבלת לרמת בית הספר היסודי.

הרב יצחק יעקב ריינס (1839-1915), מייסדה ומנהיגה הראשון של ה"מזרחי", פרסם ספר פולמוסי בשם **חותם התוכנית** ובו מתח ביקורת חריפה על דרכי הלימוד בישיבות הקיימות ועל סדרי החברה המסורתית במזרח אירופה. ניסיונו הראשון, בשנת 1882,

להקים ישיבה בהתאם לתפיסה האידיאולוגית החדשה, לא צלח. רק ב-1905 הצליח לכונן בלידא את מפעלו החינוכי.

הניסיונות של הרבנים ריינס ברוסיה, הירש והילדסהיימר ובמברגר בגרמניה הם רק חלק ממאמציהם של גורמים אורתודוקסיים שונים להתאים את מערכת החינוך היהודי המסורתית אל התמורות הערכיות והטכנולוגיות של הסביבה החדשה. בראשית המאה ה-20 גם קמה תנועת סטודנטים בשם "ברית האקדמאים החרדיים" שדגלה בהקניית השכלה כללית בצד העיסוק בקודש. מספר גדול של סטודנטים הצטרפו אליה לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה, אך היא לא שרדה לאורך זמן.⁶

---

⁶ ברויאר מרדכי (1987). "אורתודוכסיה ותמורה", בתוך: ברויאר מרדכי (עורך), **תורה עם דרך ארץ – התנועה, אישיה ורעיונותיה**, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, עמ' 93.

2 ישיבות תיכוניות חרדיות באירופה ובארצות הברית

ההיסטוריוגרפיה החרדית מנסה להתעלם מניסיונות שילובם של לימודי חול במסגרת הישיבה ומנסה ולהסתירם למרות שנבעו בעצם מתוכה. כמה וכמה ישיבות באירופה ובצפון אמריקה נודעו בניסיונות אלה בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה: ישיבת אייזנשטדט בהונגריה, ישיבת קלם, ישיבת שווינציאן ולידא בליטא, ישיבת אודסה ברוסיה, ה"מתיבתא" בפולין וישיבות "עץ חיים" ו"רבי יצחק אלחנן" בניו-יורק. פרק זה מביא סקירה קצרה של מוסדות ישיבתיים אלה, אשר הניחו את היסודות לתופעה העכשווית במדינת ישראל של ישיבות תיכוניות חרדיות.⁷

ישיבת אייזנשטדט

הרב עזריאל הילדסהיימר, רבה של קהילת אייזנשטדט, הוא שכונן בשנת תרי"א (1851) בקהילתו תכנית לימודים ראשונה בהונגריה המצרפת רכיב של לימודי חול לחינוך הישיבת-מסורתי, כשמעמד הבכורה נתון חד-משמעית ללימודי הקודש. בלימודי החול התגבשו תכניות לימודים שהותאמו במלואן לדרישותיהן של בחינות הבגרות הממלכתיות. כאדם מסורתי ביקש הרב הילדסהיימר לתת לגיטימציה דתית-מסורתית לחידושים שהחדיר למפעלו החינוכי.

חוגי החרדים הקיצונים יותר בהונגריה יצאו למאבק נגד הרב הילדסהיימר. החשש היה לא רק מהחידושים עצמם, אלא ובמיוחד מפני שבוצעו על-ידי אישיות אורתודוקסית

---

⁷ הסקירה על המוסדות השונים מבוססת בעיקר על עבודת הדוקטור של מרדכי ברלב בנושא "בוגרי הישיבות התיכוניות בארץ ישראל בין מסורת לקודש", רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

ידועה מה שעלול היה להקנות הכשר למהלך כולו. בקרב ציבור "בעלי הבתים" האורתודוקסים היו אוהדים רבים לגישה זו, בעיקר בגלל לימודי החול, אהדה שהחריפה את התנגדותם של הרבנים. לכן, רבנים שתמכו בתכנית, נאלצו להסתיר את תמיכתם.⁸ העוינות וההתנגדות להשקפותיו של הרב הילדסהיימר עוד גברו עם הקמתו של הסמינר להכשרת רבנים חרדים בעיר פרשבורג. דחיית גישתו של הרב בקונגרס של נציגי הקהילות בהונגריה ב-1869 גרמה לקרע ולהקמת שני איגודי קהילות נפרדים. באותה שנה מעתיק הרב את פעילותו אל הקהילה החרדית "עדת ישראל" בברלין ואל בית הדין לרבנים שנוסד על-ידו בשנת 1873. למרות ההתנגדויות, הצליח הרב במשך 18 שנים לפתח את הישיבה באייזנשטדט.

ישיבת קלם

בין השנים תרכ"ו-תרל"ו (1866-1876) התפתח בעיר קלם בליטא מוסד ישיבתי לנערים מי 17-16, ועל לימודי התלמוד שבו נוספו גם מקצועות כגון נביאים, דקדוק, חשבון ורוסית. בראש המוסד עמד ר' שמחה-זיסל (ברוידא) ז"ל (1824-1898), שהיה כאמור תלמידו של רבי ישראל מסלנט מייסד זרם המוסר ושנודע בכינויו ה"סבא מקלם". חשיבותו של ניסיון זה היא, בין השאר, בהיותו פרי יזמתו של מייסד אחד הזרמים החשובים של הישיבות הליטאיות. רוב התלמידים היו ממשפחות עשירות, שלולא מוסד זה כלל לא היו שולחים את בניהם ללמוד תורה.

ביטויי החדשנות עוררו התנגדות רבה אצל החוגים השמרניים עד כדי כך שהיו מי שהלשינו לשלטונות הרוסיים כי בישיבה מחנכים את התלמידים להתקומם כנגד הממשלה. המוסד נסגר בשנת תרל"ו והועתק על ידי הרב ישראל סלנט לעיירה קטנה בשם גרובין. בעיירה זו למדו בישיבה לימודי חול ברמה גבוהה ובפיקוחו הישיר של המפקח הממשלתי.

לא רק החוגים השמרניים לחמו במוסד, גם הסתייגותו של רבי ישראל סלנט, והעובדה שהדיר רגלו מהמוסד, מנעו מרבי שמחה זיסל ברוידא ז"ל את הלגיטימציה הישירה שזקק לה. רבי ישראל סלנט היה חצוי בעמדתו לגבי מוסדות מסוג זה; אף שתמך בהם, לא היה מוכן לתת להם תוקף כללי והכשר גורף. לאחר 20 שנים של פעילות חדשנית בחינוך הרבים, הפסיק הרב סלנט את מפעלו זה.

⁸ כ"ץ יעקב (1995). **הקרע שלא נתאחה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר, עמ' 79.

באותה עת, גם ראשי תנועת המוסר נאבקו להחדיר את תכניהם לישיבות ונתקלו בהתנגדות של ראשי הישיבות שלא היו מוכנים לסטות מתפיסתם המסורתית כי יש להתמסר אך ורק ללימוד תורה; אין מקום לשום לימוד אחר, קל וחומר ללימודי המוסר. גם "הסבא מסלובודקה", רבי נטע-הירש פינקל, נאלץ להיאבק על דרכו זמן רב עד שהשיג לגיטימציה לגישתו החינוכית.

ישיבות שווינציאן ולידא

הרב יצחק-יעקב ריינס, רבה של קהילת שווינציאן שבפלך וילנא, מקים בקהילתו בתרמ"ב (1882) ישיבה בעלת אופי חדשני. הישיבה נועדה להכשיר רבנים צעירים לקהילות המזרח אירופיות. תכנית הלימודים כללה לימודי קודש ולימודי חול, לרבות עברית, ולימודים כלליים. הישיבה החדשה הנהיגה גם סדרים חיצוניים – כיתות, צלצולי פעמון – והבליטה את החידוש שבנושאים אלה.

אישיותו המרשימה של הרב ריינס, תולדותיו ולימודיו בישיבות המסורתיות, ספריו ומנהיגותו – כל אלה לא עמדו לו לשכנע את ההנהגה המסורתית ברוסיה לקבל את השינויים. בניסיונותיו של הרב ריינס לשלב השכלה כללית ראו הרבנים מעשה בגידה מתוך המחנה של גאון יהודי, שלתפיסתם חבר למשכילים הרוצים לחסל את עולם התורה. הרב ריינס היה פופולרי בקרב המשכילים הרוסים, מה שהחשיד אותו עוד יותר בעיני היהדות המסורתית. קריאת התיגר שלו כנגד סמכותה של ההנהגה החרדית, שראתה עצמה לא רק כסמכות דתית בלעדית ליהודי רוסיה אלא גם כהנהגה הלגיטימית היחידה של החברה היהודית – קוממה נגדו את כל ההנהגה החרדית.

הסכמתם של הרבנים להצעתו של הרב ריינס הייתה עלולה להכשיל לחלוטין את עמדתם העקרונית של ראשי ישיבת וולוז'ין המתנגדים בתקופה זו לתביעת השלטונות הרוסיים להנהיג בישיבתם את לימודי השפה הרוסית כלימוד חובה. באותה תקופה ניסו המשכילים היהודים לכפות את רצונם על החברה היהודית באמצעות ממשלת רוסיה, מה שגרם להתנגדות חריפה ולהתבצרות תקיפה עוד יותר מצד הרבנים.⁹ סגירתה של ישיבת וולוז'ין בידי הנצי"ב (ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, 1816-1893), ובלבד שלא ייכנעו לתכתיב שחייב אותם ללמוד את השפה הרוסית, מסמלת את שיאו של המאבק והפכה למיתוס בחברה החרדית. היו אלו ימים קשים ליהודי רוסיה; גברו הבריחה מהרחוב היהודי ומבתי

⁹ ראה מאמרו של אטקס עמנואל (תשל"ח). "פרשת ההשכלה מטעם והתמורות במעמד תנועת ההשכלה ברוסיה", ציון, מ"ג.

המדרש, ועל כן כל דבר חדש הבעית אותם. הרב ריינס נאלץ לסגור את הישיבה שנתיים לאחר הקמתה כי גם תמיכת הגבירים במוסד פסקה.

רק כ-20 שנים לאחר מכן מצליח הרב ריינס לכוון מחדש את מפעלו החינוכי בעיר לידא. בשנת 1908 הכירה ממשלת רוסיה בתכנית הלימודים החדשה של הישיבה, שעיקרה הוא ששעות הבורק מוקדשות ללימודי הקודש ואילו שלוש שעות, בין מנחה למערב, הוקדשו ללימודי החול. בשנת 1910 למדו בישיבה כ-300 בחורים, שחלקם הועידו עצמם לרבנות, חלקם לתפקידי הוראה, ואחרים למסחר ולכל מיני מלאכות. הרב ריינס לא תפס את תפקידו החינוכי כמהפכה, אלא כנקיטת אמצעים חדשים לחיזוקה של החברה המסורתית בתנאים החברתיים החדשים. את הקמת הישיבה בלידא על בסיס של תורה והשכלה ראה אפוא כהסתגלות הולמת לתביעות הזמן וכמכשיר חיוני לשמירתה ולליכודה של כלל החברה המסורתית. באמצעות החידושים ביקש הרב ריינס להשיג את המטרות הבאות:

- למנוע נשירת תלמידים מבתי הספר החרדיים לבתי הספר הממשלתיים.
- לבסס מחדש שכבה של "בעלי בתים" וסוחרים למדנים, שידעו להעריך תלמידי חכמים ושעליהם ניתן יהיה להשתית מחדש את החברה היהודית לרבדיה. כמו כן קיווה להכשיר את הצעירים להשתלבותם כיהודים שומרי תורה ומצוות במבנה הכלכלי-תעסוקתי החדש, התובע מהם התמחות והכשרה מקצועית.
- להכשיר רבנים לקהילות ולמנוע שניות בין תפקיד הרב המסורתי והרבנות מטעם. הכשרת הרבנים גם באמצעות לימודים עבריים וכלליים עשויה לגשר על הפער ההשכלתי בינם לנשותיהם, לחדש קשרי נישואים בין רבנים לבנות פרנסים ולסייע לשקם את "המודל המסורתי" של שותפות בין "פרנסים" לבין רבנים.

בעיני הרב ריינס, נועדה ישיבת לידא להיות מכשיר חיוני ומעשי לליכודה של החברה המסורתית ולא לגרוע מכוחה או להתחרות בה. זאת, כנגד חוגי משכילים חילונים מחד גיסא וכנגד חוגים חרדיים המגבילים את עצמם מאידך גיסא. לפי שיטתו, מול האוריינטציות המעשיות של ההשכלה "יש לדאוג שגם לומדי התורה לא יהיו משוללים אותן סגולות המסייעות לבן האדם בסידורו בחיים". צירוף תורה והשכלה הוא דאגה לצורכי העולם הזה ולצורכי העולם הבא גם יחד. זאת בניגוד לשיבות המסורתיות הגורסות לימוד "תורה לשמה" והשתקעות בענייני העולם הבא בלבד.

גם בהיעדר תמיכה מצד הרבנות המסורתית, ויתר על כן מלחמה בה, הצליח מפעלו של הרב ריינס, כיוון שענתה הובטחה לו תמיכת תנועת "המזרח". הישיבה נסגרה לאחר מותו (1917) ובגלל אירועי מלחמת העולם הראשונה והקשיים שבאו בעקבותיה.

ישיבת אודסה

בשנת תרכ"ו נפתחת ישיבה באודסה באישור השלטונות הרוסיים ובה, בצד לימודי התלמוד למדו גם מקרא, דקדוק ושפה עברית, רוסית ולימודים כלליים. בשנת 1907, לאחר מאבקים ציבוריים, בא הקץ לסדר הלימודים הישן, והישיבה מתגבשת כבית ספר גבוה לחכמת ישראל. בישיבה פעלו יחד הרב חיים טשרנוביץ ומשכילי אודסה, בהם אחד העם, דובנוב, מנדלי ועוד. תכנית הלימודים התבססה על ביקורת התלמוד ופוסקיו, על לימודים עבריים ועל לימודים כלליים. מוסד משכילי זה לא התפתח כישיבה לפי המקובל בישראל ולא זכה ללגיטימציה מטעם סמכות רבנית כלשהי ברוסיה. המוסד נקרא ישיבה משום שהרב טשרנוביץ נצמד להגדרה ההיסטורית של מוסד זה ולא רצה לוותר עליה. הישיבה נסגרה בשנת תרע"ט (1919) על-ידי הבולשביקים.

ישיבת ורשה

בשנת תרע"ט (1919) הוקמה בוורשה ישיבה חסידית בנוסח פולין שפעלה עד מלחמת העולם השנייה. "הישיבה הגבוהה – מתיתבתא" נוסדה על-ידי בני חוגו של הרבי מגור אשר פיקח על הנעשה בה. תכנית הלימודים הייתה שונה מהמקובל בישיבות המסורתיות. חוץ מלימודי הש"ס והפוסקים הוקדשו שעותיים ביום ללימודי חול שכללו פולנית, מתמטיקה, היסטוריה ועוד. הכללת לימודי החול באה לגשר על הפער ההשכלתי בין הבנים לבנות, אשר זכו מצדן לחינוך משכיל יותר ומודרני, שהרחיק בין בנות לאבותיהן ולבני זוגן. ממשלת פולין גם דרשה שרבנים צעירים יעמדו בבחינה מינימלית בידיעות כלליות. תכנית הלימודים המשלבת קודש וחול זכתה להכרה מטעם מיניסטרוני ההשכלה הפולני.

למרות שלבושם של התלמידים היה חסידי והם גידלו זקן ופאות והתנהגו ביראת שמים, לא ניצלה מתיבתא זו מדברי לעז בגלל מעט לימודי החול שבה. בגלל מעמדו של הרבי מגור לא העז איש בפולין לערער על סמכותו, אולם מחוץ לפולין ספגה הישיבה קיתונות של ביקורת מפי רבנים כמו הרב חיים אלעזר שפירא.

ישיבות בניו-יורק

הישיבות הראשונות נוסדו בניו-יורק בשלהי המאה ה-19: ישיבת "עץ חיים" (1886) וישיבת "רבי יצחק אלחנן" (1897). ישיבת "עץ חיים" באה לתת פתרונות להסתגלות ההדרגתית של היהדות האורתודוקסית המזרח-אירופית ל"תנאי השוק" החדשים בארצות הברית. מצד אחד הייתה הקפדה על הזהות האורתודוקסית כמנהג הישיבות המסורתיות במזרח אירופה, תוך מאבק בשפל הרוחני, אך מצד שני הייתה היענות ללחצי ההורים והסביבה בדמות הכללת מקצועות חול בתכנית הלימודים, כגון אנגלית, עברית אידיש.

עם מותו של רבי יצחק אלחנן ספקטור (1817-1896), רבה של העיר קובנה הליטאית וגדול הדור במזרח אירופה, הוקמה לזכרו הישיבה הגבוהה "ישיבת רבי יצחק אלחנן". הישיבה הבטיחה לכלול לימודי חול ושפת הארץ, אך לא עמדה בהבטחה, מה שעורר התמרמרות בקרב תלמידי הישיבה עד להשבתה ממושכת של הלימודים. שילוב לימודי החול בא על פתרונו רק לאחר מיזוגן של שתי הישיבות, בשנת 1915 למוסד אינטגרטיבי אחד: "הקולג' הרבני רבי יצחק אלחנן". ביזמת הרב ד"ר ד' ריזל הוכנס חידוש משמעותי בדרכו החינוכית של המוסד, ובלימודים המתקדמים לקבלת תעודת הסמכה לרבנות נכללו גם לימודי חול סדירים בצד לימודי הקודש. בין כיתות היסוד לבין מסלול ההסמכה הרבנית הוקם מוסד ביניים שנקרא "האקדמיה התלמודית". לבד מלימודי הקודש קיים המוסד החדש תכנית לימודים מלאה של בית ספר תיכון. זו הייתה למעשה הישיבה התיכונית הראשונה שנוסדה בארצות הברית. על התשתית הזו הוקמה ב-1928 "ישיבה קולג'".

ההסתייגויות ממוסד זה באו הן מחוגי הרפורמה והן מחוגי האורתודוקסיה. הרפורמים טענו שהמוסד מיותר וכי הוא מחבל במאמצי ה"אמריקניזציה" של היהודים. האורתודוקסיה ואגודות הרבנים ראו במוסד החדש סטייה מהקו המסורתי. נוכחותו של הרב שמעון שקופ (ראש ישיבת גרודנו) בטקס הפתיחה, מינויו של הרב משה סולובייצ'יק לראש מחלקת התלמוד – שני אלה נתנו הכשר מסוים למוסד בעיני חוגים אורתודוקסיים. בתקופת נשיאותו של הרב ד"ר ש' בלקין (1912-1976), בשנת 1945, הפך המוסד להיות ה"ישיבה-יוניברסיטי". הצירוף ההדרגתי של לימודי חול מבית הספר היסודי לישיבה תיכונית וממנה ל"ישיבה-קולג' ול"ישיבה יוניברסיטי", לא לוו בפולמוסים חריפים ובהתנגדות מהותית, כי לימודי חול נתפסו בחברה האורתודוקסית בארצות הברית ככורח המציאות, והייתה אף נכונות בדיעבד להעניק למוסד זה לגיטימציה חלקית. ראוי לציין כי מאות רבנים בארצות הברית הם בוגרי הישיבה והם שמעניקים לדפוס ישיבותי זה גיבוי ציבורי ומוסרי בקרב חוגים אורתודוקסיים רחבים.

3 המתח בין הישיבות לתנועה הציונית ולמודרנה

המגמה העיקרית במוסדות "היישוב הישן" האשכנזי בארץ ישראל הייתה לדחות לגמרי כל ניסיון לשלב במערכת הלימודים של מוסדות החינוך נושאים שעלולים לערער את מעמדם הייחודי של לימודי התורה. עם זאת לא הייתה התנגדות עקרונית ללימוד מקצוע בשיטת השוליה. תקנות ישיבת "עץ חיים" בירושלים בתקופת "היישוב הישן" (תקנה י"א) קבעו כי ילד המגיע לגיל בר-מצווה ואינו מסוגל רק ללמוד תורה, יש להוציאו מן הישיבה וללמדו אומנות. בימים ההם, ההשכלה הכללית נתפסה כמיותרת וכחסרת תועלת מבחינה כלכלית, ועל כן היה זה חטא לבטל תורה. פרופ' מנחם פרידמן מביא בספרו את דוגמת המשל "הגבירה והשפחה" – ששימש טיעון ציורי להצדקת העמדה הזו, משל שגם מבהיר מדוע החמירו בעניין זה בארץ ישראל, ארץ הקודש, יותר מבשאר הארצות: "הגבירה" היא לימוד התורה, "השפחה" היא הלימודים החילוניים. אל לה לשפחה לכבוש את הגבירה בביתה ארץ הקודש, שהוא ביתה של התורה. ההבחנה בין ארץ ישראל, "ביתה" של הגבירה, לבין חו"ל הייתה על דעתם של גדולי תורה.¹⁰ על רקע זה יש להבין את החרם על בתי הספר ("שקאלס") בירושלים מאז שנת 1856.

עם תחילת המנדט הבריטי וכינון המוסדות הלאומיים של ההנהגה הציונית החלו להתגלע בעיות בין הישיבות למערכת החינוך של ההנהגה הלאומית. עוד לפני שהגיע לארץ "ועד הצירים" בראשות חיים וייצמן, כבר פעל מטעם ההסתדרות הציונית "ועד החינוך" שביקש לקדם את ההשכלה הכללית בקרב החרדים. הוועד התנה את תמיכתו בישיבות בכך ששפת ההוראה תהיה עברית. הרקע לצעדים האלה היה ויכוחים בין אנשי החינוך ביישוב החדש בשאלה האם לכלול את הישיבות בחשיבתם של מתכנני החינוך הלאומי בעתיד, או לפעול כדי להעבירן מן העולם בהקדם האפשרי. בימים ההם גם עלתה הצעה ליצור דגם חדש של ישיבה, עם תכנית לימודים הכוללת לימודי חול, ואף

¹⁰ פרידמן מנחם (תשל"ח). חברה ודת: האורתודוקסיה הלא-ציונית בארץ ישראל תרע"ח-תרצ"ו, ירושלים: יד בן צבי, עמ' 10.

נעשה ניסיון מעשי ברוח זו בדמותה של "ישיבת המשתלמים", אך ניסיון זה היה קצר ימים.¹¹

ב-1918, בבואו ארצה בראש "ועד הצירים" כדי להושיט, בין היתר, סיוע ליישוב שסבל מאוד בזמן המלחמה, התנה חיים ויצמן את הסיוע הכספי לישיבות, שנזקקו לו מאוד, בביצוע רפורמות ואלה היו דרישותיו (שם עמ' 64-73).

- שפת הלימוד תהיה עברית.
- הלימודים יתקיימו במסגרת קבועה ומסודרת שתחייב את כל התלמידים.
- צעירים יוכלו להימנות עם ציבור התלמידים.
- רק המוכשרים יימנו עם תלמידי הישיבות. מי שאינם מסוגלים להגיע להישגים מינימליים יעברו לשוק העבודה.

דרישותיו של חיים ויצמן נדחו מכול וכול, ולמרות תלותן הכלכלית של הישיבות בקרנות הסיוע שבשליטת "ועד הצירים", לא עלה בידו לחולל שינוי כלשהו באורח חיי הישיבות. מבחינת הרבנים, אימוץ השפה העברית ביטא הכרה בתפיסה הציונית העקרונית, שלפיה השפה היא מסמלי ההזדהות העיקריים עם העם היהודי ותחליף לשמירת התורה והמצוות. גם התביעה לפרודוקטיביזציה של החברה היהודית מול חברה המסתפקת בלימוד תורה שאינה יצרנית ושגורמת לניוון חברתי – תביעה זו סתרה את האידאל המסורתי של לימוד התורה ש"היישוב הישן" העלה על נס. היענות לדרישותיו של חיים ויצמן הייתה מתפרשת כהשתלבותו של "היישוב הישן" בבית הלאומי הציוני, ולכך התנגדו הרבנים.

בתקופת המנדט הבריטי עלו ישיבות רבות מן הגולה לארץ ישראל, חלקן על כל חבריהן ומוסדותיהן וחלקן פתחו רק שלוחה ארץ ישראלית. העיקריות היו "כנסת ישראל" (סלובודקה), שהגיעה כמעט בשלמותה לירושלים ואחר כך עברה לחברון (1924), ישיבת "לומזה" בפתח תקווה (1927) ורשת ישיבות "בית יוסף" (נוברדהוק) שהקימה בארץ מספר מוסדות (תל אביב 1929). בתקופה זו נוסדו גם "פורת יוסף" בירושלים (1923), "שפת אמת" של חסידי גור בירושלים (1924) ושתי הישיבות "הישוב החדש" ו"היכל התלמוד" בתל אביב (1930) ו"תפארת ישראל" בחיפה. כמו כן נוסדו הישיבות "בית יוסף צבי" (1933) ו"קול תורה" בירושלים (1939) (האחרונה מתוך חוג עולי גרמניה החרדים).

---

¹¹ ברואר מרדכי (תשס"ד). אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 65.

עם גידולה של רשת הישיבות בארץ ישראל, ובייחוד עם הגידול באוכלוסיית תלמידי הישיבות שאידיש הייתה זרה להם, פגה בהדרגה ההתנגדות לעברית כשפת הוראה בישיבות. הישיבות הגבוהות הראשונות שהנהיגו את העברית כשפת הוראה היו "מרכז הרב" ו"קול תורה" בירושלים.

אחרי השואה חל שינוי באורחותיהן של הישיבות ובדמותם של התלמידים. תלבושתם של התלמידים הייתה שחורה ואחידה, ביטוי לקונפורמיזם הכולל הכול. קולקטיביזם אינטלקטואלי וחברתי ללא תקדים השתלט על הישיבות והותיר מקום מועט בלבד לפתיחות מחשבתית ולמקוריות, וזאת בניגוד חריף למה שהיה בליטא לפני השואה. ההישגים הדידקטיים של התלמידים אמנם לא העפילו לרמה שלפני השואה, אך בעיצוב האישי והחינוך הפרט הצליחו הישיבות להקנות לתלמידיהן מידות נעלות של מוסר ושאר רוח. עיצוב אישיותו של התלמיד והחינוך לערכים היו במרכז העשייה הפדגוגית ומאושיות חייהם של התלמידים. עם עליית הזרמים החילוניים בעם היהודי, היו ישיבות שטיפחו במתכוון את הכרת העליונות בלב התלמידים, במגמה לחשלם כנגד השוללים את דרכם והמתנכרים לה בתקיפות.

מגמת הצמצום, ההסתגרות וההתנגדות לעולם המדעי, ובפרט השאיפה להקיף את הישיבה בחומה בצורה שתבלום את הרוחות המאיימות לחדור פנימה, הן שצינו את יחסן של הישיבות אל העולם היהודי בחוץ מאז עלייתם של הזרמים החילוניים בישראל. ההסתגרות גם הצביעה על רגשי אימה ופחד אל מול המתירנות השוררת בעולם החיצוני בכל תחום, ובמובן זה הפכו הישיבות לערי מקלט.¹²

בשנים האחרונות התעצמה חרדה זו והפכה למלחמת קרמה של הרבנים בתקשורת, שבאמצעות המחשב, האינטרנט והטלפון הסלולרי פולשת אל בתיהם של תלמידי הישיבות ואברכי הכוללים. אתרים חרדיים באינטרנט הם הפופולריים ביותר, ומספר הכניסות לאתרים אלו (למשל "חדרי חרדים" באתר הייד פארק) הוא עצום ביחס לכל אתר אחר. הטלפון הסלולרי הפך לאמצעי נגיש ויום-יומי, וזאת למרות ניסיונותיהם של הרבנים לבלום את הפריצה באמצעות פסקי הלכה, כרזות והסכמי הגבלה עם חברות הטלפון הסלולרי. מצטייר הרושם שהרבנים מנהלים מלחמת מאסף חסרת סיכוי. במצב זה, המשך המגמה להפוך את הישיבה לעיר מקלט יסיט עוד יותר את מרכז הכובד של חיי הישיבה מהתחום האינטלקטואלי לתחום האמוציונלי.

¹² ברואר (תשס"ד). אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 500-481.

פלישת התקשורת האלקטרונית ל"ערי המקלט" יוצרת הסתגרות-יתר ותגובת-נגד חריפה יותר לשינוי, אף שברור לכולם שכורח המציאות יחייב במוקדם או במאוחר כינון לימודי חול שיכשירו את בוגרי החברה החרדית לחיי עבודה ופרנסה.

4 שיבות תיכוניות חרדיות בישראל

עד לאחרונה, הייתה ישיבת "היישוב החדש" בתל אביב המוסד היחיד במגזר החרדי שקיים לימודי חול בצד לימודי הקודש. למעשה היא הייתה הישיבה הבלעדית בישראל להנהיג שילוב זה במשך כ-50 שנים. בשנים האחרונות קמו עוד מוסדות חרדיים ששילבו לימודי חול, כהיענות לביקוש מתוך החברה החרדית ובעיקר מ"חוצניקים" – משפחות חרדיות שעלו ארצה מארצות הברית ומצרפת. לאחרונה מסתמן ביקוש גם מצד זוגות צעירים ילידי הארץ, שילדיהם הגיעו לגילאי החינוך העל-יסודי. הביקוש גדל והולך, ואין די בהיצע המקומות במוסדות הקיימים. לכשתגדל הדרישה לסוג זה של מוסדות, צפוי שיתגברו המתקפות נגדם מצד חוגים שמרניים. ומאידך גיסא, ככל שייגדל העוני בחברה החרדית ובוגריה יתקשו בפרנסת משפחותיהם, כן יגבר הצורך בשילוב לימודי חול בחינוך העל-יסודי כדי לתגבר את סיכוייו של המתבגר החרדי למצוא פרנסה מכובדת ומכניסה. ההכשרות המקצועיות או האקדמיות שקיימות כיום נועדו לבני גיל מבוגר יחסית (מעל 23) והצעירים מתקשים להשתלב בהן.

ישיבת "היישוב החדש" בתל אביב

זוהי ישיבה תיכונית ותיקה מייסודו של הרב משה אביגדור עמיאל, שהיה הרב הראשי של תל אביב בשנת תרצ"ו. הישיבה נוסדה בשנת 1938 והתבססה על שיטת הלימוד של הרב ריינס בלידא. הרב שך שימש בה ר"מ בשנת 1941. למרות שהרב עמיאל היה ממנהיגי "המזרחי" ואידאולוג של הציונות הדתית, התפתחה הישיבה ברוח חרדית. בישיבה זו, המורים והתלמידים נשמעים ל"דעת תורה" ולהנחיותיהם של הגדולים. בצד לימודי הקודש, לומדים לימודי חול כמו בבית ספר תיכון רגיל וניגשים לבחינות הבגרות של משרד החינוך. רבים מבוגרי הישיבה מכהנים כיום בעמדות מפתח במשק בתחומי המדע, המשפט והכלכלה. במשך שנים רבות, ולמרות שהיו ברשותם תעודות בגרות, המשיכו

בוגרים רבים את לימודיהם בישיבות הגבוהות ה"שחורות". מגמה זו גברה עם השנים, ומתוך 55 בוגרים, למשל, שסיימו את חוק לימודיהם בשנת 2004, 90% פנו לישיבות הגדולות. מקצתם יישארו ב"כולו קודש", וחלק אחר ימשיכו במוסד להשכלה גבוהה וירכשו מקצוע. מרבית התלמידים הם ילדיהם של "בעלי הבתים" בחברה החרדית באזור המרכז, שהם עצמם בוגרי הישיבה. כאשר נפתחה הישיבה בתל אביב בשנת 1938 היא הותקפה כאמור על-ידי החוגים הקיצוניים והוגדרה כ"הסכנה החדשה"¹³.

ישיבת נהורא במבוא חורון

ישיבת "נהורא" נוסדה בשנת 1995 ביישוב מבוא חורון שמדרום-מזרח לעיר מודיעין. הישיבה ממשיכה את מסורות הלימוד של הישיבות הגדולות במזרח אירופה, ובשנת 2004 מנתה כ-150 תלמידים בכיתות ט-יב. 60% מהתלמידים באים מהציבור החרדי ו-40% מהציבור הדתי-הלאומי. הישיבה מקיימת תכנית לימודים מלאה של משרד החינוך עם בחינות בגרות בכל יחידות הלימוד. רוב התלמידים (92%) מקבלים תעודת בגרות בתום לימודיהם בישיבה, וממוצע הציונים הוא גבוה. הביקוש לשילוב לימודי חול בצד לימודי הקודש בא מצד ההורים וגם מצד התלמידים. הביקוש להשתלב במוסד עולה על תפוסת המוסד, והישיבה דוחה תלמידים רבים בכל שנה.

הרב גרינבוים, ראש הישיבה, מדגיש שמסלול הלימודים במוסד הוא מסלול נוסף ולא חלופי. לטענתו, בישיבת "נהורא" נקלטים בחורים שחסרים את להט לימוד התורה היא לבדה, ולפיכך את היכולת להיות גדולים בתורה. תלמידים שיש בהם הפוטנציאל להיות גדולים בתורה – את אלה מפנה הרב לישיבות מתאימות. לדבריו, דווקא גישתו החינוכית היא שמציתה את יקוד לימודי הקודש בלב חניכיו, וכמחציתם ימשיכו בישיבות גדולות חרדיות. השאר יפנו לישיבות ציוניות ולישיבות "הסדר" וימשיכו בשירות צבאי ו/או בלימודים אקדמיים. הרב גרינבוים מבחין בין מעמד "בעלי הבתים" לבין מעמדם של תלמידיו. לדבריו, גם אם ילמדו מקצוע ויצאו לחיים של עבודה, יישארו בוגרי הישיבה למדנים באופיים ויתנהגו כתלמידי חכמים.

למרות הביקורת החרפה על הישיבה בימיה הראשונים, ובעיקר בתקופתו של הרב שך, קיבל הרב גרינבוים הכשר סמוי למפעלו החינוכי. העובדה שהפסיקו לתקוף פומבית את הישיבה מוכיחה שישנה הבנה כעת בדבר חיוניותו של המסלול שהישיבה מציעה.

¹³ ברויאר מרדכי, (תשס"ד). אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 72.

הישיבה נשמעת לדעתם של גדולי התורה ואינה פורצת שום מסגרת. עוד אומר הרב גרינבוים כי החברה החרדית הייתה מפסידה רבים מתלמידיה, "חוצניקים" ואחרים שאינם מסתדרים ב"כולו קודש", לולא המסלול הנוסף שהוא מציע. הישיבה אינה מתחרה בישיבות הקטנות הרגילות, והרב אינו מקבל לשורות המוסד תלמידים מישיבות אלו ללא אישור של ראשיהן.

ישיבת "מערבא" בחשמונאים

ישיבה "מערבא" נוסדה בתשמ"ה על-ידי הרב צ'ייט (חייט) ביישוב חשמונאים שבמרחב מודיעין עילית. הרב צ'ייט הוא בן למשפחה אמריקאית, ואביו היה ראש ישיבת "חפץ חיים" בשכונת סנהדריה בירושלים, שמקורה ברובע קווינס של העיר ניו-יורק. הרב צ'ייט החליט להקים מסגרת שתיתן פתרון לצעירים "חוצניקים" שהוריהם רוצים שילמדו גם לימודי חול.

תחילה פנה הרב צ'ייט לרבנים לקבל רשות להקמת ישיבה תיכונית חרדית, אלא שנתקל בהתנגדות נחרצת – אולי גם בגלל אישיותו הכריזמטית וחששם של הרבנים שיסחוף רבים אחריו. לבסוף קיבל מרבנים אחדים הסכמה גלויה ומחלקם – הסכמה נסתרת. לתמיכה הגלויה זכה מהרב פנחס שיינברג מנהל ישיבת "תורת אור" בירושלים ואישיות תורנית גדולה, שעלה עם קהילתו מארצות הברית והתיישב בקריית מטרסדורף בירושלים. את התמיכה בסתר קיבל מהרב שלמה זלמן אויערבך. הרב צ'ייט (חייט) ביקש גם את הסכמתו של הרב שך, והלה סירב לו מחשש לפריצת גדר. הרב צ'ייט התרשם שהרב שך הבין את הצורך במוסד מסוג כזה, למרות שהוא שנהג לצאת בגלוי נגד הישיבה שנה-שנה, ערב הרישום לשנת הלימודים במכתב שזכה בכותרות **ביתד נאמן**. לטענתו של הרב צ'ייט, ההתנגדות הפומבית הייתה לצורכי ציבור, כי לו רצה הרב שך באמת לפגוע במוסד, היה פוקד על הר"מים לנטוש את הישיבה והיא הייתה נסגרת. הישיבה לא קלטה תלמידים שהתאימו לישיבות קטנות אלא באישורה של אישיות רבנית בכירה.

הישיבה נמצאת בתהליך בנייה מואץ שיגדיל מאוד את תפוסתה. בשנת 2004 מנתה הישיבה כ-140 תלמידים – כיתה בכל שנתון, אף כי מספר הפונים היה גדול פי חמישה.

בתחילת דרכה, 80% מתלמידי הישיבה היו ממוצא אנגלו-סכסי, אולם עם הזמן הם היו רק כ-40%, וכיום רוב התלמידים הם ילידי הארץ. רוב התלמידים הם ממוצא אשכנזי. רובם ממגזר חברתי-כלכלי גבוה, בהם רבים המשתייכים למעמד "בעלי הבתים" בחברה החרדית, ומיעוטם בנים של אברכים. רוב התלמידים הגיעו לישיבה זו, המקיימת לימודי

חול בצד לימודי הקודש, משום מצוות כיבוד אב ואם; הם עצמם היו מסתפקים בלימודי קודש, ועובדה היא ש-100% מהם ממשיכים מיד בלימודי קודש בשיבות הגבוהות "חברון", "קול תורה", "עטרת ישראל" ואחרות.

לתעודת הבגרות (100% הצלחה בבחינות בשנים האחרונות) התלמידים מתייחסים כדבר משני לחלוטין. המטאפורה שבה הם משתמשים לתיאור תעודת הבגרות היא: מפתח שנמצא בקופסה בצד, לשימוש בעתיד, היות וההורים דרשו ויש בזה מצוות כיבוד אב ואם. לדידם, לתעודת הבגרות כשלעצמה אין ערך אלא כמכשיר לפרנסה ביום מן הימים.

ישיבת "מערבא" הוקמה באזור חשמונאים מכיוון שהיישוב מורכב רובו ממשפחות אמריקאיות חרדיות. עתה התרחב הגיבוי החרדי לכל האזור בזכות הקריות החרדיות "קריית ספר" ו"אחוזת ברכוולד", ובעתיד עוד תגדל ההתיישבות החרדית באזור.

ישיבת "נהרדעא" ביד בנימין

ישיבת "נהרדעא", ובראשה הרב רפאל פרנק, היא דוגמה לישיבה תיכונית חדשה הנאבקת על קיומה. הישיבה משמשת יעד למתקפותיהם של חוגים שמרניים המתנגדים להמשך פעילותה. הישיבה הוקמה בשנת תשס"ג כישיבה תיכונית המקיימת מערכת של לימודי חול (5 שעות ביום) בצד לימודי הקודש. הישיבה קיבלה לשורותיה גם את תלמידיו המיועדים של הרב דוד נדב, שביקש לייסד ישיבה תיכונית למגזר החרדי בתל אביב וביטל את תכניתו מפאת הלחץ מצד מנהיגי הקהילה החרדית. רוב התלמידים הם בניהם של "בעלי הבתים", בעלי מקצועות חופשיים, אקדמאים, עולים חרדים, בעיקר מארצות הברית. לטענת הרב פרנק, דווקא המתקפה על המוסד בעיתון יתד נאמן הביאה לו פרסום, ובעקבותיו פניות רבות של הורים. תלמידים שלא התקבלו לישיבות "מערבא" ו"נהורא" בגלל מחסור במקומות לימוד, פנו לישיבת "נהרדעא". הפנייה למוסדות המקיימים במקביל לימודי קודש וחול נראית לרב פרנק כמחאה של מעמד "בעלי הבתים" כנגד דחיקתם לשוליים בחברה החרדית על-ידי הזרם של בני התורה. לטענתו, כבר שנים רבות סובלים "בעלי הבתים", מתדמית שלילית כמי שבגדו בייעוד המרכזי.

תופעה ידועה היא ש"בעלי הבתים" בחברה החרדית מתקשים להסדיר לבניהם מקום לימוד במוסדות יוקרה וגם לא שידוכים "טובים". בבניהם ובבנותיהם דבקה תווית של ייחוס שני בטיבו. יחס שלילי זה נדד מהישיבות לסביבת המגורים ולבית הכנסת, שהוא מקומם הטבעי של "בעלי הבתים". בני התורה קיבלו את הבכורה בעולם הישיבות והלמידה, אך במקביל השתלטו על הקהילה, על בית הכנסת ודחקו לשוליים את "בעלי

הבתים". כיוון ש"בעלי הבתים" הם אנשים משכילים, וביניהם עולים חרדים מהמערב, הם נתקלו בקשיים גדולים לשבץ את בניהם ובנותיהם במוסדות היוקרה המבוקשים שמספר המקומות הקיים בהם קטן ממילא. הבררה שנותרה להם הייתה לשלב את ילדיהם במוסדות חינוך ירודים, או להקים מוסדות חינוך יוקרתיים משל עצמם. אלא שמוסדות כאלה אינם נותנים מענה למשפחות קשות יום, שגם אצלן גובר הביקוש לסוג של חינוך שבצד לימודי התורה יקנה גם השכלה כללית ותעודת בגרות. האם צפויים אנו למרד של "בעלי הבתים" בחברה החרדית, או לשינוי אטי המכרסם בלבה של החברה החרדית, בעיקר מצד ה"שמנת" הכלכלית והחברתית שלה?

הקמתם של מוסדות כאלו התאפשרה לאחרונה רק בפריפריה, הרחק מהעין, ועל כן יעיד, בין השאר, חיסולה של זמת הרב דוד נדב, שביקש להקים מוסד כזה בתל אביב. ישיבת "נהרדעא" הוקמה במוסדות "יד בנימין", על קרקע של "פועלי אגודת ישראל" (פאג"י). פאג"י אמנם נעלמה כמפלגה פוליטית וכתנועת התיישבות, וגם חלו שינויים בתפיסת העולם של קיבוציה (חפץ חיים, למשל) ומושביה, ורבים מצעירה פנו אידאולוגית לציונות הדתית ולמפד"ל. אולם לפאג"י נשארו נכסים חינוכיים אשר הועמדו לשירותו של מוסד חינוכי חרדי, שמקיים בצד לימודי הקודש גם לימודי חול. היסטורית הייתה פאג"י מסגרת פוליטית של מעמד "בעלי הבתים" בחברה החרדית, שכיום אין להם כתובת ושדה פעולה ציבורי כיוון שכל המסגרות בחברה החרדית מכוונות אל "חברת הלומדים" וסועדות את בני התורה בלבד. נכסיה אלה של פאג"י ממלאים במובן זה חלל, והוא שהחל לאחרונה לגלות סימני חיים.

5 מערכת החינוך החרדי בישראל ולימודי חול

כדי להבין את מיקומן של הישיבות התיכוניות החרדיות במערך הכללי של החינוך בחברה החרדית, אקדים סקירה קצרה על מערכת החינוך בחברה זו. מבנה החינוך היסודי והעל-יסודי בקהילה החרדית ותכניו משקפים בפועל את העמדה האידיאולוגית בזכות ניתוקם של בנים בגילאי חינוך על-יסודי מכל מגע עם החינוך הכללי. ממשלות ישראל לדורותיהן נתנו יד ליצירת חסמים בפני איזון טוב יותר בתוך הקהילה החרדית בין מי שמיועדים ללמוד רק תורה לבין מי שראוי כי יכשירו עצמם גם לחיי עבודה ופרנסה. כל ממשלות ישראל הסכימו עם העובדה שמתבגרים במסגרות החינוך העל-יסודי החרדי המתוקצבות על-ידן, כלל אינם לומדים לימודי חול, בניגוד למה שקורה, למשל, בקרב החרדים בארצות הברית ובצרפת.¹⁴

מבנה מערכת החינוך היסודי והעל-יסודי החרדי

מערכת החינוך החרדי בישראל כוללת מוסדות לכל שכבות הגיל: גן ילדים עד גיל 5, בתי ספר ותלמודי תורה (ב"סים ות"תים) ובתי ספר לבנות לגילאי 5-13, ישיבות קטנות לבנים לגילאי 13-16, בתי הספר על-יסודיים לבנות – רשת "בית יעקב" ולימודי המשך בסמינרים המכשירים אותן להוראה, ישיבות גבוהות לבנים מגיל 17 ועד לנישואים, וכוללים שהם מוסדות לאברכים נשואים.

גם אם במערכת החינוך היסודי כלולים לימודי חשבון ועברית, בנים מגילאי 13 ומעלה מתנתקים לחלוטין ממגוון מקצועות הלימוד המכשירים לעידן הטכנולוגי והמודרני. כל הצעירים החרדים לא ייחשפו למקצועות אלו בשנים העיקריות שבהן המתבגר בעולם

---

¹⁴ גונן עמירם (2000). מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקאי ולקחים לישראל, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

הלא-חרדי מכשיר עצמו לרכישת מקצוע או תחום דעת שיהוו בסיס לעיסוקו הכלכלי בעתיד. המעטים שפנו בשנים האחרונות להכשרה בתחומים שמחוץ לתחומי הקודש או החינוך בקודש, עשו זאת בדרך כלל לאחר גיל 23-24.

כיוון שחלוקת התפקידים כפי שהתגבשה ב"חברת הלומדים" גלגלה על האישה, בין היתר, את הדאגה לפרנסה – בנות בגילאי העל-יסודי נהנות ממערכת המכשירה אותן גם בלימודים כלליים. הבנות עומדות בבחינות מכון סאלד, המקבילות לבחינות הבגרות, ואלה מאפשרות להן לימודי המשך במערכת הסמינרים המכשירים אותן להוראה במגזר החרדי. בשנים האחרונות קמו מסלולים מקבילים בתוך רשת החינוך "בית יעקב" ומחוצה לה, המכשירים את הבנות במגוון מקצועות חלופיים הואיל ואין די מקומות עבודה בהוראה. הכשרת הבנות במקצועות כלליים בתקופת לימודי התיכון מגדילה את נגישותן ללימודי המשך גבוהים במערכות ההשכלה וההכשרה במדינת ישראל.

כדי להבין לאשורה את חלוקתם של מוסדות החינוך המשמשים את האוכלוסייה החרדית, טוב נעשה אם נבהיר תחילה בקצרה את המסגרת החוקית של מערכת החינוך הכללית בישראל שבבסיסה חוק לימוד חובה תש"ט-1949. חוק זה מחייב את ההורים לרשום ללימודים במוסד חינוכי מוכר ילד שמגיע לגיל לימוד חובה. על-פי חוק חינוך ממלכתי תשי"ג-1953, נחלקים בתי הספר לשני מגזרים עיקריים: ממלכתי וממלכתי-דתי. אם ההורים אינם מעוניינים לרשום את ילדיהם למוסד חינוכי באחד משני המגזרים הללו, הרשות בידם לרשום אותם למוסד מוכר שהשר הכריז עליו בהכרזה שפורסמה ברשומות שהוא מוסד חינוך מוכר לצורך חוק זה. מוסד מסוג זה הוא אמנם מוכר, אך אינו רשמי. כל המוסדות המוכרים שאינם רשמיים כפופים מנהלית ל"אגף לחינוך מוכר שאינו רשמי" במשרד החינוך.

רשתות החינוך החרדי

רשתות החינוך הגדולות לגילאי היסודי במגזר החרדי הפועלות בפיקוחו של האגף לחינוך מוכר שאינו רשמי הן "החינוך העצמאי" (יהדות התורה) ו"רשת מעיין החינוך התורני" (ש"ס). נוסף לאלה קיימים מוסדות חרדיים בבעלות פרטית, שגם הם מתוקצבים בעלות של כ-65% מעלותו של תלמיד במערכת החינוך הרגילה ושמוגדרים תחת הכותרת "המוכר האחר שאינו רשמי". בין אלה בתי ספר חרדיים כמו מוסדות "איתרי" או מוסדותיו של הרב גרוסמן במגדל העמק (לצד מוסדות חילוניים כמו בית הספר "הראלי" בחיפה או "האקדמיה למוזיקה ולמחול" בירושלים או בתי ספר של הכנסייה הנוצרית).

חוץ מכל אלה קיימים מוסדות חינוך הידועים בכינוי "מוסדות פטור". הגדרה זו נגזרת מהפטור שניתן להורי הלומדים בהם מהדאגה לכך שילדם ילמד באופן סדיר במוסד חינוך מוכר על-פי הנאמר בחוק. מוסדות ה"פטור" כפופים מנהלית ל"אגף לחינוך מוכר שאינו רשמי". הם אינם נתונים לפיקוח הפדגוגי של משרד החינוך, אך מתוקצבים על ידו.

בינואר 2003 למדו ברשת "החינוך העצמאי" כ-64,000 תלמידים ב-194 מוסדות, ב"מעין החינוך התורני" 16,441 תלמידים ב-97 מוסדות, במוסדות "החינוך המוכר האחר" 40,019 תלמידים שמתוכם כ-15,000 בבתי ספר חרדיים, ובמוסדות ה"פטור" הסמוכים לרשת "החינוך העצמאי" למדו באותה שנה 3,658 תלמידים ב-19 מוסדות. בגילאי העל-יסודי למדו 46,310 תלמידים ב-447 מוסדות (323 לבנים ו-121 לבנות).¹⁵

תכנית הליבה במוסדות החינוך החרדיים – בזכות הקו השמרני

ורדה שיפר, שערכה מחקר על מערכת החינוך החרדי בישראל (1998), מציינת שבהצעת התקציב של משרד החינוך לשנת זו, בפרק הדן בחובת הפיקוח של המשרד מבחינה פדגוגית ומנהלית על מוסדות "החינוך העצמאי" ומוסדות ה"פטור", על הנהגת "תכנית היסוד" בהם (מה שקרוי היום "תכנית ליבה" בשינויים קלים, ראו להלן), על תכנון התקציב וביצועו – נאמר במפורש כי דרכי הפעולה יכללו "לימוד מקצועות כלליים ומדעיים, הכנת התלמידים למעורבות ולשותפות פעולה, נטילת חלק בכל חיי האומה על-פי התורה ונאמנות לעם ישראל ולמדינת ישראל". מעשית, מציינת החוקרת, קשה לקבל מידע רשמי וגלוי על המתרחש בפועל במוסדות החינוך החרדי למיניהם. משרד החינוך אמנם מפעיל מערך של מפקחים, אך הללו הם נציגי הפלגים החרדיים והם אינם מייצגים את עמדות משרד החינוך כלפי המוסדות החרדיים, אלא פועלים למנוע ככל האפשר את התערבותו של המשרד בתכנים ובמערכת "שלהם". למעשה, מתקיימת מערכת בתוך מערכת, והנהלת המשרד אינה יכולה להשפיע בגלל ההגנה הפוליטית שהמפקחים החרדיים נהנו ממנה.

ומוסיפה החוקרת: למרות שבהצעת התקציב נאמר שבחינוך היסודי החרדי נהוגים לימודי חשבון ועברית, בחינוך העל-יסודי נלמדים למעשה רק מקצועות קודש. ראשי המוסדות החרדיים מאפשרים לאחרונה גם לימודי הקשר היסטוריים לסוגיות תלמודיות

---

¹⁵ א. הנתונים נכונים לחודש ינואר 2003 ונמסרו לי על-ידי הנהלת אגף "החינוך המוכר שאינו רשמי".
ב. מספר המוסדות לבנים גדול משמעותית כיוון שכיתות הבנות מאוד מאוכלסות. הבנים, לעומתם לומדים בחברותה, מה שמחייב כיתות קטנות יותר.

וכן סוגיות בלשון העברית המתקשרות ללימוד הגמרא. אלא שבזה תמה נגישותם של תלמידי העל-יסודי במגזר החרדי למקצועות הכלליים.¹⁶

משיחות שקיימתי לאחרונה (9 שנים לאחר מחקרה של שיפר) עם בכירים במשרד החינוך ועם הפיקוח על הישיבות הקטנות (החינוך העל-יסודי), הצטייר רושם דומה. אין להם עניין לשלב לימודי חול בגילאי העל-יסודי לבנים, וכל הנעשה בתחום זה הוא בבחינת מראית עין כדי לצאת ידי חובה. אין תכנית לימודים מסודרת, אין הנחיות בכתב לראשי הישיבות מה ללמד, אין בחינות ואין בקרה וביקורת. יתר על כן, המפקחים של משרד החינוך רואים עצמם כמייצגי האינטרסים הפרטיקולריים של ראשי הישיבות כלפי המשרד, במקום לייצג את המשרד ומדיניותו כלפי ראשי הישיבות. מסלול החינוך של הבנים מתקופת החינוך העל-יסודי הוא זה: מהישיבה הקטנה לישיבה הגדולה ואחר כך לכולל, והלימודים לכל אורך הדרך הם לימודי קודש בלבד. כל ימי חייהם לא יוסיפו על מעט הידע הבסיסי שרכשו בבתי הספר היסודיים או בתלמודי התורה.

בכל הקהילה החרדית ניתן למנות רק 4-5 ישיבות תיכוניות חרדיות שבהן לומדים גם לימודי חול וניגשים לבחינות הבגרות. חלק מרבני הקהילה יאמרו שישירות אלו אינן חרדיות או שיגדירו אותן כישירות חרדיות מודרניות או כישירות ל"חוצניקים" (ראו להלן).

אין ספק שניתוקם של הבנים בגילאי העל-יסודי מלימודים כלליים הוא צוואר הבקבוק האמתי בדרך להגדלת מספר הבנים שיכשירו עצמם ללימודים גבוהים ולקורסים להכשרה מקצועית. זאת כדי לאזן את המשקל בין הלומדים קודש בלבד לבין ה"משתדלים" (העובדים לפרנסתם לפי ההגדרה החרדית) בקהילה.

לאחרונה חלה התפתחות מעניינת עם החלטת בג"ץ מיום 15.12.2004 בעקבות עתירתו של ארגון המורים העל-יסודי. הארגון דרש לבטל את ההקצבות הכספיות למוסדות במגזר החרדי שאינם מקיימים את "תכנית הליבה" שמקנה ידע בסיסי ומחייב לכל תלמיד בישראל. העותרים טענו כי ההקצבות (כ-180 מיליון שקלים) פוגעות בעקרון השוויון, כיוון שסכומים אלו מופרשים מכלל המוקצב למוסדות שפועלים על-פי דין ושמקיימים את "תכנית הליבה". בפסק הדין כתב השופט אדמונד לוי:

כאשר הרשות המנהלית בוחרת להזרים תקציבים למוסד פלוני, היא אינה מחלקת את כספיה שלה, אלא את הכספים שהיא מחזיקה לטובת הציבור. הזרמת כספים למוסדות אשר אינם מקיימים את התנאים שעוגנו בחוק ואשר אינם מגשימים את מטרות החינוך הממלכתי, מהווה

---

¹⁶ שיפר ורדה (1998). מערכת החינוך החרדי בישראל, תקצוב ובקרה, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

חריגה מהסמכות שנאצלה על-ידי המחוקק, וכן הפרה של חובת הנאמנות אשר חבה הרשות לציבור ממנו היא שואבת את כוחה.¹⁷

על כן קבע בג"ץ כי החל משנת 2007 יבוטלו ההקצבות למוסדות חרדיים המלמדים לימודי קודש בלבד.

"תכנית הליבה" הושקה על-ידי משרד החינוך באפריל 2003. תכנית זו נועדה לגשר על פערים ברמות החינוך בין בתי הספר היסודיים במגזרים השונים ולעצור את הירידה הניכרת בהישגי התלמידים שבאה לביטוי בשנים האחרונות. התכנית מגדירה את תוכני הידע הבסיסיים המחייבים את בתי הספר תוך הקניית מיומנויות וערכים. היא מורכבת מ"אשכולות ידע" כגון: אשכול מורשת, אשכול רוח וחברה (שיכלול את המקצועות מולדת, חברה, אזרחות, היסטוריה וגאוגרפיה), אשכול מתמטיקה ומדעים, אשכול שפות וספרות, אשכול אומנויות הגוף ועוד. המנהלים והמורים יחליטו אלו מקצועות יילמדו בבתי הספר, וזאת בהתאם להגדרות התכנית. במקביל יוקנו ערכים כגון זהות יהודית או ערבית דמוקרטית, תרבות יהודית או ערבית כללית והומניסטית, כבוד האדם, חשיבה עצמית, אתיקה, הגינות, צדק חברתי, סובלנות וכדומה.

מוסדות החינוך המוכר שאינו רשמי, בהם "החינוך העצמאי" ו"מעייני החינוך התורני" של ש"ס, יוכלו לקבל תקצוב מלא אם יאמצו 75% מ"תכנית הליבה". מוסדות ה"פטור" של החינוך החרדי, אשר התנערו מחובת הפיקוח של משרד החינוך ותקצבו עד כה במסגרת הסכמים קואליציוניים, יידרשו לאמץ 55% מן התכנית ובלבד שתלמידיה ילמדו עברית ומתמטיקה לצד אנגלית או מדעים. יש להניח שכל המסגרות החרדיות בגילאי החינוך היסודי יאמצו בדרך זו או אחרת את המינימום המוטל עליהם במסגרת "תכנית הליבה". זאת מכיוון שבגילאים אלו גם האידאולוגיה החרדית וגם שיטת החינוך החרדית מסוגלות להתגמש ולהתאים עצמן לדרישות הממלכתיות כפי שנעשה גם בעבר. ואכן ביום 15.12.2004, בדיון שהתקיים בוועדת החינוך של הכנסת, הודיעה הגב' לבנה אברמוביץ, האחראית מטעם משרד החינוך על החינוך המוכר שאינו רשמי, כי ב-183 מתוך 196 מוסדות חינוך בגילאי החינוך היסודי ברשת "החינוך העצמאי" כבר אימצו את "תכנית הליבה" של משרד החינוך במלואה. יו"ר "החינוך העצמאי" הרב אברהם לייזרזון, אישר את הנתונים שנמסרו (חרמנצ'נקו, הארץ, 15.7.2004). הדברים אמורים גם לגבי רשת החינוך של "מעייני החינוך התורני" שבשליטת ש"ס.

התנגדות חריפה ל"תכנית הליבה" עלולה לחול על החינוך החרדי בגילאי העל-יסודי, וכאן אנו צפויים למאבק שיהיה בבחינת "ייהרג ובל יעבור". לתפיסתם של החרדים, אין מקום

---

¹⁷ 15.12.2004, YNET

ללימודים חוץ מלימודי הקודש בישיבות הקטנות והגדולות, דהיינו בגילאי החינוך העל-יסודי. למאבק זה היסטוריה בת 150 שנים, והוא יתנהל בכל החזיתות, כולל המישור הפוליטי והמישור החקיקתי. למרות קשייו, וגם הצלחתו, של משרד החינוך לחייב את רשתות החינוך לאמץ את "תכנית הליבה", אין לראות בכך "הצלחה" גמורה מכיוון שהחרדים לא שינו דבר ממה שהיה נהוג אצלם בעבר – במילים אחרות: "לימודי יסוד", כפי שכוננו בעבר, הפכו עתה ל"לימודי ליבה", השינוי הוא בניסוחים בלבד. שינוי משמעותי יחול רק לאחר שהחרדים ישלבנו בחינוך העל-יסודי את לימודי הליבה כפי שקבע המחוקק.

בית הספר היסודי "אהבת ישראל" בירושלים

בירושלים פועל בית ספר יסודי אחד, "אהבת ישראל" החורג מן המתכונת המקובלת במערכת החינוך החרדי. בית הספר נמצא בדרך חברון בירושלים וידוע בכינויו "ביה"ס רפפורט" על-שם מייסדתו רבקה רפפורט. חשיבותו רבה, מכיוון שהוא מסמן שינוי ואולי מפנה, ובוגריו הם אלה שפונים רובם ללימודי המשך בישיבות התיכוניות שבמגזר החרדי.

גב' רפפורט, ילידת ארצות הברית, היא נכדתו של הרב משה פיינשטיין, דודנו של הרב וולווה סולובייצ'יק (הרבי מבריסק). היא בת למשפחה בעלת ייחוס רם במיוחד, ולכך יש משמעות רבה במגזר החרדי. בילדותה למדה בבית הספר סולובייצ'יק במנהטן, אחר כך למדה ב"בית יעקב" במונסי, בתיכון של "ישיבה יוניברסיטי", ולאחר מכן ב"ישיבה יוניברסיטי". גם אחיותיה עברו אותו המסלול. את "אהבת ישראל" ייסדה ב-1987, ובית ספר זה הוא למעשה פרי של חוויה חינוכית אישית. שתי בנותיה למדו בשכונת בית וגן בירושלים והתנסו בחוויה החינוכית של רשת "בית יעקב" ושל בית הספר "חורב". ב"חורב" מצאה שאין די הקפדה על הערכים, המצוות והצניעות, שמדגישים שם יתר על המידה את הלימודים העיוניים ושהוא רחוק מדי מהמנטליות החרדית. ב"בית יעקב", לעומת זאת, דיברו כל הזמן נגד המדינה ומה שהיא מייצגת, או שתקפו בדיבורים קשים את בנותיה והלשינו עליהן שהן מנגנות את המנון "התקווה". בשיחות עם הורים אחרים שמעה על אותן מצוקות עצמן, ובמיוחד הטריד הדבר עולים חרדים מאמריקה שהם גם בעלי תארים אקדמיים. הם רצו "משהו באמצע": הקפדה על מצוות וחיים רוחניים, אך גם לימודים עיוניים, כולל הכנה לבגרות. 20% מהורי התלמידים בבית הספר "חורב" היו חרדים, ולמרות זאת רצו השכלה אחרת לילדיהם.

כ-40%-60% מהורי התלמידים ב"אהבת ישראל" הם "חוצניקים" שעלו מארצות הברית ומאירופה. בית הספר הוא על-אזורי, ובאים אליו תלמידים מחשמונאים, מרמת בית

שמש ומכל שכונות ירושלים. המשפחות מבוססות, בדרך כלל, והלימודים הם בתשלום: כ-420 שקלים לחודש. לומדים עד שעה 15.30 ומביאים אוכל מהבית. תלמידים רבים מקבלים עזרה בשיעורי בית. מספר הפונים לבית הספר גדול בהרבה מתפוסתו, וההרשמה לשנה הבאה כבר סגורה מחודש ינואר. מספר הפונים להירשם לכיתה א היא כ-150, ואילו יכולת הקיבול היא 30 בנים ו-30 בנות.

בית הספר הוקם לאחר פעילות אינטנסיבית של הורים רבים ועבר גלגולים רבים עד שהגיע למשכנו הקבוע בדרך חברון. בית הספר בא לתת מענה חינוכי לאוכלוסייה חרדית בעלת צרכים שונים מהרגיל. על כן ניתן למצוא בו חינוך לערכים, התנדבות (בתי אבות), טיולים ואהבת מולדת, תנועות נוער, שיעורים ב"מידות טובות", שיעורים באנגלית ועוד. גב' רפפורט רוצה להקים בעתיד גם ישיבה תיכונית שבה ילמדו, כהגדרתה, "לימודי חול לשם שמים". מי שירצו יוכלו לגשת לבחינות בגרות.

בית ספר במתכונת "אהבת ישראל" נוסד גם בבית שמש (550 תלמידים), ובית ספר ברוח דומה ביישוב בת עין מונה בשלב זה שתי כיתות לבנות. גם בתי ספר אלו מאופיינים בקבוצת הורים גדולה של דוברי אנגלית, חרדים בעלי תארים אקדמיים, שרבים מהם עלו לארץ בשנים האחרונות. מבית הספר "אהבת ישראל" באים מרבית הבוגרים הנקלטים בישיבות התיכוניות החרדיות שיתוארו להלן.

מוסדות חינוך לבנות חרדיות

במוסדות החינוך החרדי לבנות התמונה היא שונה. עם תום החינוך היסודי, הבנות מגיעות לבית ספר תיכון שבו נמשך השילוב של החול בקודש. לחלק מבתי הספר התיכוניים (כשליש) מתלווה סמינר בהמשך. בעגת ההגדרות זכו כל המוסדות הללו להיקרא סמינרי "בית יעקב", אולם קיימות גם מסגרות אחרות. תכנית הלימודים בבתי הספר התיכוניים נמשכת 4 שנים, והבנות יוצאות עם תעודות בגרות. בבתי ספר עם סמינרים בהמשך, תכנית הלימודים מתפרסת על 6 שנים, והבוגרות מסיימות כמורות מוסמכות. בבתי ספר אלו (הנמצאים בעיקר בבני ברק וירושלים), הבנות ניגשות לבחינות של מכון סאלד (המקבילות לבחינות הבגרות), בחינות המאפשרות לימודי המשך להוראה בסמינרים של "בית יעקב" בלבד, אך אינן תקפות לקבלה ללימודים באוניברסיטאות. תכנית הלימודים כוללת מקצועות קודש וחול, עם עדיפות למקצועות הקודש מבחינה ערכית ומבחינת מספר שעות הלימוד. מקצועות הלימוד הכלליים נחלקים בין לשון הקודש וכישורי שפה ובין תחומי ידע כלליים. רשימת המקצועות כוללת את הנושאים האלה: הבנת הנקרא, כתיב, דקדוק ולשון, הבעה בעל-פה ספרות

(סלקטיבי), חשבון והנדסה, אנגלית, מדעים, מחשבים, מולדת, גאוגרפיה, היסטוריה (מנקודת ראות חרדית), התעמלות, מוזיקה ואמנות. העמידה בבחינות מכון סאלד היא תנאי להמשך הלימודים בסמינרים של "בית יעקב" בלבד, ו-2 שנות לימוד נוספות, מקנות תואר של מורה מוסמכת.

כיוון שבנות רבות נישאות בשלב זה בחייהן ויולדות ילדים, מה שמפיקע אותן זמנית ממעגל הלימודים והעבודה, מתאפשר להן ללמוד שנה נוספת לאחר הפסקה כדי לזכות בתואר של מורה בכירה. (למעשה, בשנתיים הראשונות ללימודים הן רכשו 450 שעות נוספות המאפשרות להן לסיים את התואר מורה בכירה בחצי הזמן.) חלק קטן יותר ימשיכו בשלב כלשהו בחיים שנת לימודים נוספת כדי לזכות בתואר המקביל לתואר B.Ed. בסמינרים הרגילים להכשרת מורים לאחר 4 שנות לימוד. תואר זה אינו מוכר אקדמית, אך הוא מוכר כדרגת שכר במשרד החינוך. משרד החינוך מאפשר אפוא לסמינריסטיות של "בית יעקב", שמתחנות בדרך כלל בשנות הלימוד הראשונות בסמינר, לימודים לא רציפים עם תחנות ביניים, תוך שמירת זכויותיהן.

בכמחצית מבתי הספר – רובם מחוץ לירושלים ולבני ברק – הבנות ניגשות לבחינות בגרות רגילות, למשל בסמינר בחיפה. הדבר נובע מהתפתחות שונה של מוסדות אלה, ששורשיהם בקהילה חרדית ממוצא גרמני, שקרובה יותר בהשקפתה ל"תורה עם דרך ארץ" מייסודו של רבי רפאל שמשון הירש. בנות חרדיות שניגשות רק לחלק מהבחינות, משלימות לעתים את תעודת הבגרות באופן עצמאי. מבין הבנות שמשלימות בחינות בגרות מלאות, רק בודדות ימשיכו במוסדות להשכלה גבוהה; מרביתן יפנו להכשרה להוראה בסמינרים של "בית יעקב". מערכת זו יכלה לעבור למסלול אקדמי, אך לא עשתה זאת מתוך בחירה אידאולוגית.

עם הצמצום הרב באפשרויות התעסוקה בהוראה, וכשהשגת מקום עבודה נעשתה תלויה בקשרים ובייחוס משפחתי, החלו הבנות להתעניין בלימודי מקצוע במוסדות להכשרה מקצועית ו/או במוסדות אקדמיים המתאימים לבנות חרדיות. כדי שהבנות לא יפנו למוסדות שמחוץ למחנה שחסרים את הפיקוח המתאים (ובמקביל התבקש פתרון לחוסר התעסוקה בהוראה), הוקמו מסלולי לימוד מקצועיים בתוך מוסדות "בית יעקב" (או אחרים). ההכשרה המקצועית מכינה את הבת להורות את המקצוע שרכשה, אך גם למבחיני הסמכה של משרד העבודה או של מה"ט (המחלקה הטכנית) לתואר הנדסאי. בסמינרים של "בית יעקב" הבנות אינן יכולות לבחור רק במסלול המקצועי, כיוון שיעודן הוא הוראה כללית. המחסור בתפקידי הוראה יצר אפיק מקצועי יישומי, כמו הפעלת מחשבים ומשרד ממוחשב, הנהלת חשבונות, סרטוט גרפי ואדריכלות, עיצוב אפנה וכדומה – מסלולים שכיום יש עליהם קופצות רבות.

המסלול הנוסף בסמינרים של "בית יעקב" נותן פתרונות במספר מישורים: (א) אפשרויות תעסוקה נוספות, ופעמים שכר גבוה יותר; (ב) הבנות נשארות במסגרת החרדית; (ג) הבנות מקדימות תרופה למכה במובן זה שקל יותר לקנות הכשרה בתקופת הלימודים מאשר בגיל מבוגר יותר כשהן מטופלת בילדים; (ד) הבנות אינן פוגעות בסיכוייהן לשידוך טוב, כיוון שב"בורסת השידוכים" יש "ניקוד" גבוה לבוגרות סמינר "בית יעקב" בהשוואה לבנות שפונות למקצוע גם אם השכר בצדו גבוה משכרה המיועד של מורה.

למרות קשיי ההשמה להוראה לבוגרות "בית יעקב" ולמרות קיומם של אפיקים חלופיים, תפיסת העולם המרכזית בקהילה מצדדת בעיסוק בהוראה, וזאת בעיקר משני טעמים: האחד, שההוראה היא מקצוע נוח לאישה המטופלת בילדים; השני, שקשה לנשים למצוא עבודה מקצועית בתוך הקהילה, ומחוץ לקהילה האישה חרדית נתקלת במגבלות רבות.

רשמית אין חלוקה בסמינרים בין ספרדיות ואשכנזיות, אולם בפועל המוסדות מאוכלסים באופן די הומוגני. כבר מספר שנים שגם הסמינרים של "בית יעקב" נחלקים בין ליטאים וחסידים. לחסידיות הגדולות – גור, וישניץ, בעלז – סמינרים משלהן, ומאיזך גיסא קיימים סמינרים המיועדים במובהק לבנות מהמחנה הליטאי. לבנות הספרדיות קשה להתקבל לסמינרים יוקרתיים, ולאחרונה אף קמו סמינרים לבנות ספרדיות בלבד.

קשיי הקבלה שמעמידים בפני הבנות הספרדיות ומצוקת ההוראה הביאו להקמת רשתות לימוד נפרדות לבנות ספרדיות הממוקדות במקצועות טכנולוגיים. רשת "עתיד" בבעלות פרטית מקיימת תכניות לימודים ב-15 בתי ספר במגוון מגזרים, בהם המגזר הערבי והמגזר החרדי, בפיקוח משרד החינוך או משרד העבודה והרווחה. במגזר החרדי הרשת פועלת ב-3 בתי ספר לבנות: אחד בירושלים, אחד בבני ברק ואחד בבאר שבע. בבתי ספר אלו משלבים לימודים עיוניים ולימודי טכנולוגיה בלימודי הקודש. ללימודי הקודש מוקדשות 12-15 שעות שבועיות, וללימודים הטכנולוגיים והעיוניים – 28-30 שעות שבועיות. מקצת מהתלמידות ניגשות לבחינות הבגרות ואחרות למבחני מכון סאלד. המקצועות הטכנולוגיים כוללים גרפיקה ממוחשבת, עיצוב המוצר, חשבונאות (הנהלת חשבונות סוג 1 וסוג 2, תורת המנהל, וכולן לומדות הפעלת מחשב במגוון תוכנות. בתום 12 שנות לימוד, הבנות יוצאות עם סיווג מקצועי, ותעודת הגמר מקבילה לתעודת הסמכה של משרד העבודה והרווחה. מגמה זו החלה לפני שלוש שנים בזמנת הגב' ציפי ישי. בכל אחד מבתי הספר, בכיתות ט-יב לומדות בין 70 ל-150 בנות. הבנות מגיעות משכבות שונות, ובעיקר מחתך חברתי-כלכלי נמוך. רובן חוזרות בתשובה.

6 התנגדות אידאולוגית ומציאת פתרונות מעשיים

פרק זה מתחקה אחר הסיבות להתנגדותה החריפה של המנהיגות החרדית לשילוב לימודי חול עם לימודי קודש בחינוך העל-יסודי בתקופת הלימודים בישיבה הקטנה ובישיבה הגדולה; ומנגד מדוע מנהיגות זו פתוחה יחסית ללימודים כלליים בתקופת הלימודים בכולל. כמו כן עומד פרק זה על המשמעות הכלכלית והחברתית של מדיניות זו ותוצאותיה במגזר החרדי.

הגיל הקובע

תקופת החינוך בגילאי העל-יסודי היא גם תקופת ההתבגרות הקובעת את עתידו של אדם, ועל כן היא קריטית במה שנוגע לחישולו כאדם חרדי. הישיבה שבה בני נוער לומדים תורה בלבד, מזמנת חוויה דתית מלאה בתוך קהילה סגורה, המנותקת מכל השפעה מבחוץ. במובן הזה, הישיבה אינה רק מקום של לימודים אינטלקטואליים, אלא מקום חינוכי שבו נצרפת אישיותו הדתית של התלמיד. לאישיות הדתית שבמרכזו של מוסד מן הסוג הזה, המהונה מופת הן במישור האינטלקטואלי והן באורח החיים, יש כוח משיכה אדיר כיוון שהיא מייצגת שלמות. דוגמה מובהקת היא אישיותו של הרב שך, ראש ישיבת פוניביז', אשר בדור האחרון הכתיב את הנורמות לבני הישיבות בכל מישורי החיים. הוא אסר עליהם כל מגע אפשרי עם "החיים בחוץ", ובכל המובנים: "ועוד גם זאת אני מבקש מכם 'והיה מחניך קדוש'. הרחוב טרף לגמרי ועלינו להישמר ולהיזהר ממנו, כמה שאפשר להימנע מנסיעה חוצה יש להימנע, לא להתהלך בחוץ".¹⁸

¹⁸ בן חיים אבישי (2004). איש ההשקפה: האידאולוגיה החרדית על-פי הרב שך, ירושלים: מוזיאון, עמ' 147.

לדעת פרופ' מנחם פרידמן, מסגרות חינוכיות, בהן ישיבות קטנות וגדולות וכוללים, שברור לכול כי אינן מהוות חברה שלמה, ועם זאת הן מעמידות קהילה עילית לפחות לזמן קצר – מסגרות אלה הן גורם משיכה חזק מאין כמוהו. חוויה כזו אינה יכולה להיות תמידית, משום שהיא אידאל בלתי מושג לגבי הרוב. אולם מסגרת כזאת הפכה לאפשרית במגזר החרדי, ולו גם לזמן קצר, בשנות העיצוב העיקריות של האדם, בגיל המכריע של שנות הנעורים, שבו האדם מלא אידאלים ומבקש לבטא ולהגשים את עצמו לפני שהוא נכנס לחיי היום-יום, שאף פעם אין בהם קדושה וקשה מאוד להכניס בהם קדושה. לדעת פרידמן, זה מקור חולשתה של אותה חברה והוא בעצם גם מקור כוחה העיקרי.¹⁹

השאיפה להגשמתו של אידאל תורני בשלב קצר יחסית של החיים שבו הצעיר פטור מדאגות פרנסה, מתנגשת עם אותו פרק זמן עצמו, שבו הצעיר החרדי יכול להכשיר את עצמו לחיי פרנסה. התנגשות זו בין שני תהליכי חיברות מנוגדים באותו פרק זמן עצמו בחיים, היא המכשול העיקרי להשתלבותם הכלכלית של בוגרי החברה החרדית בימינו. בתנאים הנוכחיים, בעיה זו נראית חסרת פתרון.

החברה החרדית נתונה בעל כורחה בתהליך בלתי הפיך, שבו היא חייבת להכשיר את צעירה בדרך כל שהיא לחיי עבודה ופרנסה; ברור לכול שמשלם המסים הישראלי יחדל מלפרנס אותה כפי שעשה עד כה ושהמשאבים שהועמדו לרשותה מקופת הציבור מצטמצמים והולכים. תהליך זה קשור בהכשרה מקצועית ובלימודים כלליים שכבר מתקיימים היום בחברה החרדית, אלא שהרבנים התירו רק לחלק מהצעירים (בני 23 ומעלה) להיות שותפים בתהליך. נוצר אפוא פער בין הצעיר החרדי ליתר בני גילו בחינוך העל-יסודי שגם הם מכשירים עצמם לחיי פרנסה. הפער מתגלע במה שיוגדר כאן כ"נקודת האפס" – זו הנקודה שבה לצעיר יש ידע בסיסי באנגלית, במתמטיקה ובעברית המאפשר לו להרחיב את ידיעותיו במקצועות המצריכים התמחות במשק המודרני. קבוצה אחת מכינה את עצמה ל"נקודת האפס" לאורך כל השנים בגילאי החינוך העל-יסודי ובשנות הלימודים לאחר מכן. קבוצה אחרת מנסה להרחיק בכל כוחה את צעירה מההכשרות האלו. קיימת כאן התנגשות בין שתי תרבויות על תהליך החיברות. ניצחון אחת מהן בגילאים 13-20 יקבע את עתידו ואופיו של האדם.

המתנגדים לשילוב לימודי החול ולהתפתחותן של הישיבות התיכוניות החרדיות חוששים מפני כרסום באידאל התורני של "כולו קודש", אשר יפגום בחישולו של הצעיר החרדי ויגרע מ"חרדיותו". זאת הסיבה לכך שהרבנים הסכימו לפתוח פתח להכשרה מקצועית

¹⁹ פרידמן מנחם (1987). "מפגש יהדות התורה עם דרך ארץ ועם החרדיות המזרח אירופית", ברויאר מרדכי (עורך), תורה עם דרך ארץ – התנועה, אישיה ורעיונותיה; ברויאר מרדכי (תשס"ד). אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, עמ' 174-178.

וללימודים מתקדמים רק לאברכים מגילאי 23 ומעלה, שרובם כבר בעלי משפחות. אלא שכאן, בנקודה זו, מגלים האברכים את הפער בינם לבין יתר הצעירים בחברה שכבר סיימו את הכשרתם, או כאלו שעומדים להתחיל אותה, אך כבר רכשו את הכלים הבסיסיים המאפשרים להם לימוד מקצוע או תחום אקדמי. במשק שמתקיימת בו התמודדות על כל מקום עבודה, סביר להניח שצעירים מהמגזר החרדי יהיו תמיד בעמדת נחיתות. לצעירים בחברה הכללית יתרון נוסף: הם קשורים ברשתות חברתיות מתקופות השירות הצבאי או הלימודים האקדמיים, ובאמצעות קשרים אישיים קל להם להיקלט בהיצע העבודה הקיים.

בימים אלו, שבהם מתרחשת נסיגה במדיניות הרווחה של הממשלה וחל קיצוץ עמוק בתקציבי ההעברה של הממשלה (בהם תקציבים המיועדים לחברה החרדית), הלחץ הכלכלי על הציבור החרדי מגיע לשיאים חדשים, ועל החברה החרדית מאיימת התמוטטות כלכלית. סוגיית ההכשרה המקצועית והחינוך לחיי פרנסה מתבלטת במלוא חריפותה, ובין השאר נשמעים קולות לשיקומו של מעמד "בעלי הבתים" ולהשבת כבודו. מעמד זה חסר כיום לחברה החרדית, ונראה שרק שיקומו יאפשר לה "לעמוד על רגליים". החברה החרדית הפכה למגזר רחב ביותר – קצב הגידול שלה הוא המהיר ביותר בישראל. שוליה מתרחבים ומתגמשים, והיא מסוגלת להתמודד עם שוני וללוש טווח רחב יותר של גוונים. עובדה היא שהחברה החרדית אימצה בשנים האחרונות סוג של הכשרות מקצועיות ולימודים אקדמיים לבנים ולבנות והעמידה מתוכה מכללות אקדמיות ומוסדות להכשרה מקצועית ללא זעזועים קשים במיוחד. גם אם אלו חייבים לעבור שדרוג בעתיד, התוואי שבו הוקמו הוא תוואי מקובל על חלקה של החברה החרדית.

השינוי במתכונת הנוכחית נוגע רק במעטים בלבד – כ-4,000 בוגרים ובוגרות מאז המפנה שחל בשנת 1996.²⁰ בממדים אלו לא יבוא מזר למצבם הכלכלי הקשה של עשרות אלפי אברכים נשואים ובעלי משפחות. את הפערים ניתן להדביק בעיקר בתקופת בית הספר העל-יסודי – במילים אחרות, בתקופת הישיבה הקטנה ו/או הגדולה. במצב זה, מתבקש מטבע הדברים דיון מחודש בחיוניותן של הישיבות התיכוניות החרדיות המכשירות את הצעיר לחיי הפרנסה במגזר החרדי.

---

²⁰ לופו יעקב (2003). מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

פתרונות שבדיעבד

מנהיגים שונים של היהדות החרדית בתקופות שונות לא שללו מכול וכול את לימודי החול (המותרים) בצדם של לימודי הקודש, אבל ראו בכך עניין שבדיעבד, כלומר – אם אי-אפשר אחרת, גם זה טוב, אבל בוודאי לא מלכתחילה. זוהי התפיסה הפוליטית וגם התפיסה הדתית של הדתיות החרדית היום. יש "מלכתחילה", ואלו צריכים לשאוף תמיד – להגיע אל המעלה הגדולה, לשהות בעולם של חיי תורה. רק אם הדבר הוא בלתי אפשרי (ולרוב בני האדם הוא בלתי אפשרי) אז בדיעבד, גם מה שמישהו אחר עושה הוא בסדר. אם מסכימים עם העיקרון של בדיעבד ומלכתחילה, ניתן לפתור באמצעותו בעיות רבות. אם אדם אינו לומד תורה, לא הלך לשיבה, או שעזב את הישיבה והלך לצבא או ללימודים, אך במקביל הוא מכיר בכך שדתיותו ואורח חייו הם תוצאה של אי-שלמות, של חולשה וחסרון – עדיין הוא יכול להיות מוגדר כחלק מהחברה החרדית.

במזרח אירופה הייתה הבחנה ברורה בין אליטה המקיימת יהדות של "לכתחילה", ובין קהילת "בעלי בתים" שהיא למעשה יהדות ש"בדיעבד". הבחנה זו בין עולם התורה לבין עולמם של "בעלי בתים" היא ההבחנה שבין יהדות של תורה במלואה כפי שהתפתחה בעולם הישיבות, לבין "תורה עם דרך ארץ", תורתו של היום-יום. הקהילות היהודיות מצאו דרך להועיד מתוכן חלק קטן שיתקדש לעולם התורה בלבד, ואילו רוב בני הקהילה קיימו למעשה אורחות חיים של "תורה עם דרך ארץ". האליטה הסתגרה בחוויה תורנית רומנטית של עולם כמעט מנזרי. פרופ' מנחם פרידמן טוען שהיכולת להקים מנזרים כאלה שאינם מנזרים לכל החיים, אבל הם תופסים את האדם בנקודת הזמן הקריטית שבה הוא נמצא במה שהסוציולוגים קוראים מורטוריום – היא הצלחה עצומה, היא-היא הדתיות החרדית.²¹ השקפה זו היא השלטת בישיבות החרדיות והיא שמובילה להתבדלותן מן החיים המתחדשים.

אולם בניגוד למה שהיה מקובל ביהדות האורתודוקסית במזרח אירופה, שבה ההתמסרות הבלעדית ללימודי קודש הייתה נחלתה של האליטה התורנית בלבד, במדינת ישראל היא גורפת את כל הבנים. יוצא מכך שמהנדס בישראל, רופא, טכנאי מחשבים או קצין בצבא הקבע יהיו תמיד לא דתיים, או, במקרה הטוב, "הפסולת" של המחנה הדתי. השקפה זו, המעמידה בראש הפירמידה החברתית את התלמיד החכם המתמצא בספרות ההלכה על כל מדוריה, היא ניגוד גמור להשקפת עולמה של תנועת "המזרח" הציונית. הקהילה

²¹ פרידמן מנחם (1987). "מפגש יהדות התורה עם דרך ארץ ועם החרדיות המזרח אירופית", מרדכי ברויאר (עורך), אורתודוקסיה ותמורה, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, עמ' 174-178.

הליטאית בישראל היא שהשתיתה את הנורמה הזו וקבעה בכך למעשה את ההיררכיה החברתית אצל כלל הציבור החרדי. נורמה זו היא שגררה את כל הבנים בקהילה ל"פרישות הגותית", המגלמת התנגדות נחרצת לעולם החול והתערבות בפעילויותיו תוך הגדרת החול כאיום על הקודש.²² זו הסיבה לכך שההיגיון החרדי מתנגד לישיבה התיכונית; על-פי ההשקפה החרדית, ומטבע הגדרה זו, ישיבה תיכונית אינה יכולה להיות ישיבה. תיאר זאת היטב הרב יצחק פרץ, שלמד במדרשת "נועם" בשנות ה-50, המשיך את לימודיו בישיבת חברון, ולאחר מכן היה ראש סיעת ש"ס בכנסת.

מסיבה זו אני סבור שחוטאים אנו כלפי המושג העליון "ישיבה" כאשר אנו מכנים את המוסדות הקרואים "ישיבה תיכונית" או "ישיבה אוניברסיטה" בשמות אלה. המושג הנפלא "ישיבה" אינו מושג שניתן לחלוקה למחצה או לרביעי, אלא שנוטלים אותו בשלמותו, או שמשאירים אותו בשלמותו.²³

לתפיסתם של החרדים, הישיבה התיכונית היא אפוא יצירה של "בדיעבד" ולא של "לכתחילה", ועל כן אין לה מקום בתוך השאיפה החרדית לשלמות. השלמות שהם שואפים אליה מנוגדת לאידאל של הרמב"ם על איש התורה המתפרנס מעמלו. היא גם נוגדת את הגישה המסורתית שהייתה נהוגה ביהדות מזרח אירופה, שלפיה אדם התפרנס מיגיע כפיו גם אם אין בפרנסה זו מן הקדושה.

המתח בין העבודה ובין הכמיהה להתמסרות גמורה לתורה היה קיים בכל הזמנים, ותמיד הניב פשרה שהתבטאה בחלוקת התפקידים בין לומד לעובד. רוב חברי הקהילה עבדו אך קבעו עתים לתורה, ומיעוטם, המצטיינים שבהם, עשו את תורתם אומנותם והיו פטורים מדאגות פרנסה. פרנסתם הייתה על מעמד רחב של "בעלי בתים", שכבר אינו קיים בחברה החרדית בימינו, ועל כן החברה החרדית נאלצת להישען על משלמי המסים במדינת ישראל שאינם חברים וולונטריים בקהילתם ואינם מזדהים עם מימון זה שנכפה עליהם באמצעות הפוליטיקאים ומתוך חשבונות קואליציוניים.

השאיפה לשלמות עמדה עד לאחרונה בהצלחה גדולה במבחן הזמן והביאה את חברת הלומדים לשיאים שלא נודעו מעולם בקרב קהילות היהודים. "הצלחה" בממדים כאלו היא כיום, באופן פרדוקסלי, בעוכריה של חברת הלומדים. לאחר צמצום התמיכות הממשלתיות, הקהילה החרדית אינה מסוגלת לפרנס את עצמה רק בהסתמך על עבודת הנשים. החרדים אינם מסוגלים לממן את מערכות החינוך שלהם (ישיבות גבוהות וכוללים) בכוחות עצמם, וציבור העובדים ומשלמי המס במדינת ישראל אינו מוכן עוד

²² שטדלר נורית (2001). "קודש וחול בתפישת העבודה: המקרה של האורתודוכסיה היהודית בישראל", חיבור לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

²³ פרץ יצחק (תש"ל). "עוד על תורה עם דרך ארץ", **ניב המדרשה**, עמ' קע"ה.

לשאת בעול. העוני והלחץ הכלכלי הקשה שהם מנת חלקן של אלפי משפחות חרדיות, מביא לסגירת כוללים וליציאתם של אלפי חרדים ממעגלי הלימוד לחפש עבודה בלי שהוכשרו לכך, למעשה. מתגבשת תמונה מאוד עגומה של מציאות חרדית חדשה: מצד אחד עולם תורה שהולך ונגרע מכיוון שנסגרים בו מוסדות וכוללים, ומצד שני היעדר פרנסה. מציאות זו מצביעה על כישלון האסטרטגיה החרדית הכפופה להיגיון שביטא הרב פּרץ: "ישיבה" אינו מושג שניתן לחלוקה, לא למחצה ולא לרביע. תוצאתו של היגיון זה פוגעת גם בתורה וגם בפרנסה.

המנהיגות החרדית יכולה להגיע לפתרונות טובים על-פי דרכה של התורה. גם בדרך של היגיון וגם לפי קביעת חז"ל, מתברר כי לא כולם מסוגלים ומיועדים להיות גדולי תורה, והקהילה יכולה אפוא להפנות חלק מבניה להכשרה מקצועית כדי שתוכל לשאת על כתפיה את העילוים המיועדים לכך. הרבנים צריכים להיצמד לפרשנות הפשוטה של "אלף נכנסים אחד יוצא". קריאה נכונה של אמרה זו משמעה כי אין הצדקה להפנות את כל הבנים בחברה החרדית ללימוד התלמוד בלבד באותן שנים עצמן שבהן יוכלו להכשיר עצמם לפרנסה: "בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצא מהן מאה, מאה למשנה יוצא מהן עשרה, עשרה לתלמוד יוצא מהן אחד. הדא הוא דכתיב [זהו שכתוב] אדם אחד מאלף מצאתי".²⁴

רק מאית מכלל התלמידים "הקצו" חז"ל ללימוד התלמוד לכל חייהם כמשימה בלעדית. חז"ל הבינו את חשיבותו של הסינון שבאמצעותו מגיעים לטובים ביותר. ויתור על תהליך זה פוגע ביכולת ליצור עלית אמתית.

ההימנעות מעידוד תחרותיות ומיצירת מעמדות בין התלמידים על-פי הישגיהם מקורה בהשקפה שההערכה הראויה איננה תלויה בהישגים אלא בהשקעה. גישה זו מקשה על מדידת ההצלחה ובמקביל היא מקבעת מציאות עגומה שבה כולם מוצבים באותה שורה. המנהיגות החרדית, שמעוניינת שכל התלמידים יישארו בבית המדרש, חוששת שתחרות רק תרחיק אותם ממנו. לפיכך גם אם רבים מגדולי התורה תמימי דעים שיש להשאיר בכוללי האברכים את המצוינים המתעתדים לשמש במשרות תורניות שונות ושיש להפנות את שאר התלמידים לעולם המעשה – בפועל זוהי משימה כמעט בלתי אפשרית; במצב הנוכחי אין כלי שאפשר לקבוע על-פיו מי האברכים המצטיינים ומי לא. יתר על כן, כל מיון כזה בעתיד לא יהיה נקי מהשפעתם של קשרים משפחתיים וחברתיים.²⁵

²⁴ מדרש רבה ויקרא ב, א.

²⁵ כהן בצלאל (2005). מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבפנים, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 50.

התוצאה היא שבעולם הישיבות והכוללים חיים אלפים שאינם בעלי נתונים אינטלקטואליים מתאימים, והם מורידים את רמתו. זהו מצב פגום מיסודו שמעוות את המבנה הנכון ואת חלוקת התפקידים הטבעית בחברה החרדית. שלילת העולם החומרי והזלזול המופגן בו בספרות החרדית כיום, עוד מחריפים את הבעיה. בשיחות עם אברכים נשמעת לא אחת הטענה שללומד גמרא, שהיא בדרגת קושי עליונה, לא יהיה שום קושי לרכוש מקצוע חילוני "רק אם ירצה". טפיחה כזו על השכם איננה נכונה, בעצם, כי לא כל אברכי הכוללים הם גאוני. המרקם האינטלקטואלי של באי הישיבות דומה לכל מרקם אנושי אחר הניתן לתיאור באמצעות עקומת הפעמון (גאוסט) הרגילה. לרוב האברכים, כל מקצוע חילוני יהיה קשה. חיי המעשה והפרנסה במשק מודרני הם תחרותיים, והם יתבעו מאמץ עליון בעיקר ממי שחסרה להם הכשרה יסודית רבת-שנים. ההכרה כאילו שוק העבודה הוא משימה קלה אם רק ירצו להשתלב בו, היא הולכת שולל של ציבור שלם, שמצבו רק הולך ומדרדר ככל שהוא דבק באמונות ובאמירות שכאלו.

שורש הקביעה מבית מדרשו של "החזון איש", שלפיה כל הבנים מיועדים ללמוד לימודי קודש בלבד, הוא החשש מפני "סחף" שיגרור את החברה החרדית למחוזות לא רצויים ולאבדן זהותה.²⁶ תהליכים אלו, שהועצמו לאחר השואה, התגבשו לכלל אידאולוגיה שבה שבויה חברת הלומדים בימינו. עולם הישיבות שוקם לאחר השואה והוא מהווה את גולת הכותרת של החברה החרדית במדינת ישראל. שיקום העולם שחרב ויצירת אווירה שבה כל צעיר חרדי רואה את פסגת שאיפותיו בהישארות באוהלה של תורה כל חייו, היא ההצלחה הגדולה ביותר של הציבור החרדי. המעמד החברתי הגבוה בחברה החרדית הוא מעמדם של אברכי הכוללים, והאיום הגדול לחברה החרדית הוא התערערות מעמדו של עולם הישיבות. זוהי הסיבה העיקרית להימנעותם של רבנים מתמיכה גלויה ביציאה למעגל העבודה גם אם המצב הכלכלי מחייב זאת. חשש זה רק גדל והולך עם החמרת המצב הכלכלי, שכן בזמן מצוקה, די ברמיזה קלה על מנת לדחוף את האברכים לשוק העבודה.

טיפוחה של השקפה זו בימינו היא בגדר טיפוח "בית האסורים" שבו כלואה החברה החרדית. ב"בית האסורים" הזה מתחוללים תהליכי התפוררות, שעלולים לכרסם ולפגוע בדיוק באותם יעדים שמנהיגיה רצו להשיג. הם הראשונים לדעת ש"אין האסיר מתיר את עצמו מבית האסורים", ועל כן הם זקוקים ליכולתה של המדינה לסייע להם לבצע את השינוי, בדיוק באותה מידה שהיו זקוקים לה כדי לבצר את עולם התורה. האסטרטגיה שהייתה יפה בזמנו לאחר החורבן הגדול, כושלת בימים אלו.

²⁶ פרידמן מנחם (1991). **החברה החרדית**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 2-9.

ההצדקה המרכזית ביסוד השינוי שחל ביחסי תורה ופרנסה גלומה במה שמוגדר "ייחודיות הדור". זאת הצדקה שאינה הלכתית. להשקפתה של המנהיגות החרדית, לדור הזה ייעוד מטפיזי ותפקידו הוא שמירת העם היהודי לנצח לאחר השואה. על כן, לדור הזה מותר "שמלאכתו תיעשה בידי אחרים". הצדקה זו אינה תקפה עוד היום כיוון שעולם התורה לא רק שחזר לממדיו הקודמים, אלא אף חרג מהם, ובמובן זה, האסטרטגיה החרדית קצרה הצלחה. אולם למרות שיקומו המופלא של עולם התורה, המנהיגות החרדית ממשיכה לדבוק בתפיסת "ייחודיות הדור", בעיקר מתוך רצון להגן על הצעירים מערכיה של החברה הסובבת ומהמודרניזציה. הישיבות משמשות חממות לגידול בוגרים שמתאימים לאורח החיים החרדי שהתגבש בשנים האחרונות, זה שאינו מעודד יציאת גברים לעבודה, זה שאף יצר מערכת אידאולוגית המתנגדת למקצועות התואמים את ההתפתחות הכלכלית-טכנולוגית של החברה המודרנית.²⁷ התוצאה היא שמערכת החינוך החרדי לא הכינה, כאמור, כלים חינוכיים למשימה זו שבביל הבנים. היא כן עשתה זאת לגבי הבנות שיועדו לחיי פרנסה ושבשנים האחרונות אף החלו להתאים עצמן לשוק העבודה המודרני והטכנולוגי ולא רק למקצועות ההוראה.²⁸

כיום, אין לחברה החרדית בררה אלא להתאים עצמה, גם במה שנוגע לאברכי הכוללים, לשוק העבודה המודרני. אין בכך סתירה לאורח החיים החרדי, וניתן לעשות זאת תוך כיבודו ושמירת ייחודו. בכל המסגרות החרדיות להכשרה מקצועית שקמו לאחרונה (המרכז החרדי להכשרה טכנולוגית, המכללה החרדית בבני ברק, המכללה החרדית אור יהודה, מכון נווה בבית הספר הגבוה לטכנולוגיה בירושלים, מכללת הדרום, המכללה החרדית בירושלים), לומדים האברכים מקצועות מודרניים תוך התחשבות באורח חייהם ושמירת ייחודם. מספרם של הגברים הוא מועט, והקשיים מתמצים בשלושה תחומים: ההתנגדות האידאולוגית בהנהגה החרדית עדיין חריפה; שוק העבודה הבעייתי בעת הזאת אינו מקל על השמתם של הבוגרים; רוב האברכים המעוניינים בהכשרה מקצועית לוקים בחוסר הכנה והכשרה מוקדמים, שמסיג את מוכנותם הנפשית והמעשית לגשת למהלך הזה.

²⁷ ספרות ענפה נכתבה וגויסה לביצורה של אידאולוגיה זו כגון: קונטרס **עמלה של תורה** (תשמ"ב, שלוש מהדורות), **בן תורה וישיבה** (תשל"ח), **גדולה המלאכה** (תשמ"ט). ראו שטדלר נורית (2001). **"קודש וחול בתפישת העבודה: המקרה של האורתודוקסיה היהודית בישראל"**, חיבור לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, עמ' 234-239.

²⁸ לופו יעקב (2003). **מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 77-100.

אין ספק שהתרת הקמתן של ישיבות תיכוניות במגזר החרדי תשפר רבות את נגישותה של החברה החרדית לחיי פרנסה. ברכת המנהיגות החרדית בדיעבד תסייע להצלחתו של מפנה כזה ותציל את החברה החרדית ואת "חברת הלומדים" מקריסה רבתי.

סיכום ומסקנות

חיבור זה מבקש להעניק פרספקטיבה היסטורית למאבק המתנהל כיום נגד השינוי המתרחש בחברה החרדית מזה כעשור בזכות להכשרה לפרנסה באמצעות השכלה כללית. המתקפות הקשות מצד החוגים השמרניים כווננו לשתי רמות: נגד ההכשרות והלימודים לאברכי הכוללים, בעלי המשפחות, שפנו בגיל מבוגר למסלול זה, וכנגד הישיבות התיכוניות החרדיות. בצד ההתקפות על המוסדות להכשרה וללימודים לאברכים, מורגשת במגזר גם הסכמה שקטה בדיעבד לפתיחתם של מוסדות מתאימים. ההנהגה מבינה שהעוני הוא עמוק ומסוכן ועל כן היא נכונה להסב את המציאות ולשלוט בה באמצעות פיקוח הדוק. אלא שהמציאות חזקה מכול, והיא שמחוללת למעשה את הלכי הרוח החדשים.

אם קיימת הסכמה שקטה לגבי לימודי הכשרה לאברכים, היא איננה קיימת לגבי הישיבות התיכוניות החרדיות החדשות. כאן מנהלת ההנהגה החרדית מלחמת קרמה בלתי מתפשרת המלווה בארגומנטציה אידאולוגית, שמציגה את הלימודים הכלליים בשלב זה של החיים כדבר חמור מאין כמותו, כ"אסור מדאורייתא". המנהיגות החרדית מעדיפה להציג את פריצת הגדר הזו כתופעה חדשה שפשה לה כאן במדינת ישראל ומובן שהיא תעשה הכול על מנת לבלום אותה.

מהנתונים שהובאו בחיבור מסתבר שגישה כזאת היא עיוות של האמת ההיסטורית. מסתבר שתופעה זו מלווה את החברה החרדית עוד מתקופות "תור הזהב" של הישיבות במזרח אירופה טרם הקמתה של מדינת ישראל. עוד מסתבר שדעה כזו הובעה ונראתה לגיטימית גם לחלק מגדולי התורה בעלי ייחוס בתוך החברה החרדית.

מלחמת העולם הראשונה ועליית המשטר הקומוניסטי לשלטון, התנכלותו לעולם הישיבות וניסיונו להעביר מהעולם מוסדות אלו – כל אלה העצימו את הרגשת הסכנה שקיננה בחברה החרדית ממילא בתקופה ההיא. הסכנה לפריצת הגדר התממשה מול

עיניהם עם תהליכי האמנציפציה המואצים באירופה, חדירתה של ההשכלה לשכבות רחבות בקהילה היהודית ובעיקר הצלחתה של התנועה הציונית בקרב צעירים וגם בקרב תלמידי ישיבות. ההתנכלות האידאולוגית והפיזית של המשטר הקומוניסטי חידדה מאוד את הרגשת הסכנה והאבדן. השואה שהתחוללה לאחר מכן הייתה סופנית לא רק במובן הפיזי אלא גם במובן הרוחני.

המאבק לשיקום עולם התורה לאחר השואה על-ידי החוגים החרדיים, מחד גיסא, והקמתה של המדינה החילונית הציונית, מאידך גיסא, רק הגבירו את התנגדותם של שומרי אמוני ישראל השמרניים לשילוב תכנים כלליים בלימודי הקודש. הם ראו בכך המשך של אותה סכנה עצמה לכליה רוחנית. החברה החרדית התגבשה כ"חברת הלומדים" המחייבת כל בן ילוד בלימודי קודש בלבד, וללא הגבלת זמן, כיעוד היסטורי להצלת העם היהודי. עמדה זו גם שינתה את חלוקת התפקידים הטבעית במשפחה והטילה את דאגת הפרנסה על הנשים בלבד.

במשך השנים התפתחה חברת הלומדים וגדלה מאוד מבחינה מספרית. משאביה העקריים נבעו מתקציבי המדינה ומקצבאות הביטוח הלאומי. בשנים האחרונות חלה ירידה משמעותית בתקציבים אלו וחל כרסום בהכנסותיהן של משפחות האברכים. העוני שבו שרויה החברה החרדית רק מעמיק עם הזמן. המנהיגות החרדית הבינה שהיא חייבת לשנות את עמדתה לגבי ההכשרות לפרנסה באמצעות לימודים כלליים, וכפי שכבר נאמר, מגמה זו התקבלה בדרך כלל בהסכמה שקטה.

אלא שהתהליך הזה, שתחילתו בשנת 1996, אינו צובר תאוצה. בתום עשור לפעילות ניתן לומר שהתוצאות דלות. מלבד מאות בודדות של גברים שעברו הכשרה מקצועית במוסדות שהוקמו במיוחד לצורך זה, לא מורגש שינוי משמעותי. בקרב הנשים המצב טוב יותר, אף שאין מדובר בשינוי של ממש, אלא רק בגיוון תחומי הפרנסה.

למצב דברים זה סיבות רבות, ולא כאן המקום להרחיב את היריעה. כנגד זאת, אני מבקש להביא בהרחבה את אחד ההסברים למאבק הבלתי מתפשר שהנהיגה החרדית מנהלת נגד לימודי החול בגילאי החינוך העל-יסודי.

האברכים המגיעים למכללות בגיל מבוגר, ללא הכשרה במתמטיקה, אנגלית ועברית וללא מיומנויות דיגיטליות, מתקשים מאוד להתגבר על הפערים הללו. יתר על כן, עצם קיומו של הפער בין דרישות המינימום לבין מה שהם יודעים בפועל מונע רבים מלנסות מסלול זה. המכינות שהם עוברים לקראת הצטרפות למכוני ההכשרה מתפשרות לגבי רמת הלימודים, והידע הבסיסי הנרכש לוקה אפוא בחסר. רמת היסוד הירודה גם מכתובה את רמתו של תהליך הלמידה, שתמיד נופל מזה של בוגרי בתי הספר התיכוניים, אשר ימשיכו

לאוניברסיטאות ולמכונים טכנולוגיים יוקרתיים. שוק העבודה בימינו מעדיף את בוגרי המוסדות הנבחרים. בתחרות על מקומות העבודה יעדיפו המעסיקים בוגרים שהשלימו את הכשרתם במוסד להשכלה גבוהה ידוע ומוכר על פני בוגרים של מכללה חרדית. האברך ניצב בפני מסלול מכשולים ענק; הפער הראשוני, הפער הכלכלי (כיצד ישלם עבור הלימודים ומי יפרנס אותו בזמן ההכשרה?), הפער בין איכות המוסד להכשרה שבו למד לבין מוסדות אחרים, קשיי השמה וחרדת הכישלון אשר גם כרוכה באבדן המסגרת החברתית.

“בררת המחדל” המתבקשת היא רכישת השכלה מתאימה בגילאי החינוך העל-יסודי אשר תשווה את מעמדו של הצעיר החרדי לזה של כל בוגר תיכון בישראל. כתוצאה מכך יפתחו בפני האברכים גם מוסדות ההשכלה היוקרתיים ולא ייווצר פער איכותי בין הכשרתם להכשרת כל בוגר אחר.

הישיבה התיכונית שבה, לצד מקצועות הקודש, ילמדו הצעירים גם מקצועות חול “מותרים” שאין בהם כפירה (מתמטיקה, אנגלית, עברית, מיומנויות דיגיטליות) – היא התחלתו האמתית של תהליך ארוך שבו תוכל החברה החרדית להוציא עצמה ממצור העוני. המשך המאבק הבלתי מתפשר של ההנהגה וההתנגדות האידיאולוגית לסוג כזה של מוסדות רק יחריף את העוני וידרדר את החברה החרדית לדרך ללא מוצא.

מקורות

- אטקס, ע' (תשכ"ז). **מפעלו ההיסטורי של רבי חיים מוולוז'ין**, עבודה לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- אטקס, ע' (תשל"ח). "פרשת ההשכלה מטעם והתמורות במעמד תנועת ההשכלה ברוסיה", **ציון מ"ג**.
- בן חיים, א' (2004). **איש ההשקפה: האידאולוגיה החרדית על-פי הרב שך**, ירושלים: מוזאיקה.
- ברויאר מ' (1987). "אורתודוכסיה ותמורה", בתוך: ברויאר מרדכי (עורך), **תורה עם דרך ארץ – התנועה, אישיה ורעיונותיה**, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- ברויאר, מ' (תשס"ד). **אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- בר-לב, מ' (תשל"ז). **בוגרי הישיבות התיכוניות בארץ ישראל בין מסורת לקודש**, חיבור לתואר דוקטור, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- גונן, ע' (2000). **מהישיבה לעבודה – הניסיון האמריקאי ולקחים לישראל**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- דיין, א' (15.2.04). "עד שהחרדיים השתכנעו לצאת לעבודה", **הארץ**.
- הורוביץ, מ' (1989). **הרב שך שהמפתח נמצא בידו**, ירושלים: כתר.
- חן, ש' (29.9.04) "המהפך החרדי", **ידיעות אחרונות**, המוסף לחג.
- חרמצי'נקו, י' (15.7.04). "משרד החינוך: רוב בתי הספר החרדיים אימצו את 'תוכנית הליבה'", **הארץ**.
- חקק, י' (2004). **בין קודש לתכלס – גברים חרדיים לומדים מקצוע**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- יתד נאמן** (י"ז בכסלו תשס"ד). "קריאה לעמידה נחרצת מול פורצי גדר המנהלים רישום למוסדות במתכונת ישיבות תיכוניות חרדיות".

- כהן ב' (2005). **מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבפנים**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 50.
- כ"ץ יעקב (1995). **הקרע שלא נתאחה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- לופו, י' (2003). **מפנה בחברה החרדית – הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- פרידמן, מ' (תשל"ח/1977). **חברה ודת: האורתודוקסיה הלא-ציונית בארץ-ישראל תרע"ח-תרצ"ו, 1918-1936**, ירושלים: יד בן צבי.
- פרידמן מ' (1991). **החברה החרדית**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרידמן, מ' (1987). "מפגש יהדות התורה עם דרך ארץ עם החרדיות המזרח אירופית", מרדכי ברויאר, (עורך) **תורה עם דרך ארץ – התנועה, אישיה ורעיונותיה**, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- פרץ, י' (תשל"ל). "עוד על תורה עם דרך ארץ", **ניב המדרשיה**, עמ' קע"ה.
- שטרלר נ' (2001). "קודש וחול בתפישת העבודה: המקרה של האורתודוקסיה היהודית בישראל", חיבור לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שטמפפר, ש' (תשנ"ה). **הישיבה הליטאית בהתהוותה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- שיפר, ו' (1998). **מערכת החינוך החרדי בישראל, תקצוב ובקרה**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- שך א"מ, מכתב מיום ו' באייר תשל"ו, **מכתבים ומאמרים תשמ"ח-תשנ"ח**, (כרך ד) בני ברק.
- YNET (15.12.04), "בל"ץ: בלי תוכנית ליבה אין הקצבות".